КОЛИСКА ПЕРШОГО КОХАННЯ

А як би він сам назвав це село? Як?

...Хтось лежить горілиць на прим'ятій отаві, що пахне грибами і осіннім сонцем, над ним крізь верховіття смерек лопотить синіми прапорами небо, і хтось думає: як би Франко назвав оце село? Колискою свого кохання? Чи долиною смутку? Адже Лолин подарував Іванові Франку цілий сніп п'янких конвалій, у кожному дзвіночку тремтіли росинки щастя першого кохання. А потім цей же Лолин вихопив у Франка конвалії, жбурнув їх чужим людям під ноги: топчіть, люди! Смійтеся, люди!

Ех, Лолине бойківський, мій Лолине, якби ти тоді, у сімдесяті роки минулого століття знав, кого зневажаєш, кого на поріг не пускаєш, якби ти передбачав, що з дрогобицького гімназиста, а згодом львівського студента, виросте Каменяр, то, певно, був би ти щедріший і добріший.

Зрозумій, Лолине бойківський, що без Франкового великого імені ми були б бідніші, а тебе, Лолине, ніхто б і словом не згадав, жив би ти собі непомітно, як живуть десятки інших бойківських осель, а завдяки Франку твоє ймення відоме всім. До тебе йдуть і їдуть люди з гір і з долів.

Лише не гордися. Лолине, люди йдуть не на тебе дивитися — в тебе ніяких чарів немає, нікого ти не здивуєш ані новими хатами, ні повінню зелені, ані світлими вікнами і навіть не здивуєш новинами, що в селі вибудувано нову школу, а в тій школі набираються знань майже триста юних бойченят, що вчать їх учителі з вищою освітою — діти місцевих газдів, що з твоїх хат, Лолине, пішли за останні роки у білий світ десятки вчителів і педагогів, інженерів та агрономів. Це само собою зрозуміло, такі новини є в кожному селі і над Свічою, і над Дністром, і над Бистрицею.

Час такий, Лолине, настав, що молодь прагне до освіти, час Великих Будівничих. А до тебе, Лолине бойківський, люди приїжджають шукати франкових слідів.

Хтось теж приїхав подивитися на ці сліди, приїхав просто так, мандрівка його не пов'язана з ювілеями, кожній людині корисно вивчити цікаві сторінки української культури. Хтось, Лолине, у цьому пралісі хоче почути, як звучать-тремтять на синьому гірському повітрі Франкові слова. Пам'ятаєш?

Плив гордо ястреб в лазуровім

морю,

широко круг за кругом колесив, а на горі в ожиданні і горю лежав я й лету ястреба слідив. Я ждав на 'ню, свою єдину зорю... Мов ястреб, бистро я сюди спішив,— від рана жду, думками поле орю — Нема голубки! Тільки ястреб

в'ється!

Нема голубки! Дармо серце б'ється!

Лолин — звичайне бойківське село, що розсілося однією довгою вулицею обабіч буркотливого потоку Сировічниця,— в цю полудневу пору дрімав, насунувши на лоба то ґонтові, то череп'яні, а подекуди ще солом'яні дахи. На вулиці не було видно чоловіків, бо день стояв робітний, і всі вони рано-вранці подалися на тартаки у Вигоду, і лише на полях чистим сріблом миготіли в жіночих руках сапи. Та ще біля школи гомоніла дітвора, аж поки над її русявими головами не розплескався мідним струменем дзвінок: кінець перерви.

Хтось не знав, звідки починати пошуки Франкових слідів. Почав з навколишніх лісів, із стежок, уже пожовклим листям вкритих.

І стежки сказали:

— Ти шукаєш Франкових слідів?

— Шукаю.

— Ми його пам'ятаємо. Він приходив у ці краї ще зовсім молодим. Було це, здається, у 1874 році, коли він лише закінчив сім класів гімназії у Дрогобичі. Його запросив до себе на канікули попівський син Ярослав Рошкевич.

Франко ходив оцими стежками, обіймав поглядом смереки, мружив очі до сонця і милувався красою гір і лісів, і жахався бойківської чорної нужди.

Поруч з ним йшла Ольга Рошкевич. Молоденька попівна. Була вона несміливою, тихою і розумною дівчиною. Він покохав її з першого погляду, але про кохання не говорив їй роками. Розмовляв з нею про літературу, заохочував до письменницької роботи. Ми й досі пам'ятаємо його слова і її очі — глибокі, повні невисловленого кохання.

...Хтось шукав Франкових слідів у бойківському селі, розпитував селян, на якому місці стояла стара попівська хата. Добрі люди показали, повели на оболоння над потоком поблизу церкви і сказали:

— Тут.

На оболонні паслися гуси, бавилися замурзані бойченята, бойче-нята бавилися у "лапанки", грілися на сонці, на ледь помітному пагорбі — фундаменті попівської хати... Колись їхнім дідам на попівське подвір'я ступати без діла суворо заборонялось, вони приходили сюди як наймити, батраки, і могли приходити ще тоді, як у їхніх хатинах хтось вмирав або народжувався. Оце оболоння тепер вільне, а колись, обгороджене високим парканом, засаджене садом, забудоване різними повітками,

було тюрмою для Ольги та її сестри Михайлини. Отець Михайло Рошкевич, людина консервативна, тримав своїх доньок на відстані від простого люду. А тепер на цій "толічці" вечорами збирається молодь, в зоряне небо летять веселі співанки, на фундаменті попівської хати опівночі палко цілує бойко юну бойченючку...

Хтось запитував оболоння:

— А скажи мені, зелена левадо, чи ти пам'ятаєш Франка? Сказала левада:

— Ти смішний. Мабуть, немає такого місця, де б не ступала його нога. Ось тут росло дерево, а під деревом стояв столик, на якому він писав свою першу повість "Петрії і Довбущуки". Вдень писав, а вечорами читав Олі. Вона слухала і казала, що з нього виросте великий письменник.

А ось тут, у садовій гущавині, при світлі місяця він дивився в Олині очі і питав:

— Не забудеш? Вона шептала:

— Ні.

— Пам'ятатимеш?

— Завжди, Іванку.

— Ждатимеш?

— Як сонця...

А ось тут стояв перелаз, надвечір'ями вона сиділа на ньому і очікувала поштаря з Іванковими листами.

А ось тут була її світличка — маленька біла кімнатка, в якій пахло рум'янком і дівочою чистотою. Тут вона за порадою Івана Франка перекладала Золя, перекладала, може, не дуже талановито, але Франко вже замолоду дбав про збагачення української культури і вербував для неї працівників. І ще Ольга в цій світлиці переписувала дбайливо нею зібрані бойківські весільні співанки — "латкання", які Франко хвалив і називав їх перлинами народними.

У цій світлиці Ольга читала його листи і відписувала йому до Львова. І тут суворий батько, одержавши Франків лист-освідчення, запитував Ольгу, чи любить хлопського сина, а вона, червоніючи, казала, що любить. Старий піп тієї ночі довго не спав у своїй "канцелярії", клав на терези "за" і "проти", врешті, погодився:

— Най буде так. Той хлопський син — мудра голова. З нього вийде професор.

Ти знаєш, що з Франка тихий, "лояльний" професор не вийшов. Його боліли рани народні, і він шукав для них ліків. За це йрго арештували.

О, якби ти знав, який великий переполох стався тоді на цьому подвір'ї. Приходили жандарми, робили трус. Отець Михайло, чорний, як хмара, і лютий, як вогонь, став на порозі Ольжиної кімнати, сказав:

— Щоб мені його нога тут більше не була. Щоб до моєї хати не йшли його листи. Не хочу мати зятя-соціаліста. Чула?

— Чула-м, татку,— промовила Ольга крізь сльози, її сльози впали десь тут, десь там... Але ти не шукай дівочих сліз, вони виросли травою. Ольга батька не слухала і крадькома, коли всі спали, писала Франкові, а він їй надсилав тайнописні листи, не міг від неї відмовитися, адже це була його перша любов.

...Хтось шукав Франкових слідів, розпитував у селі, в якому лісі, на якій горі таємно очікував Франко Ольгу? Та хто міг відати про це? Тільки й знають, що приходив він пішки з Долини і чекав. І вона приходила, домашнім казала, що йде по гриби. Іноді їхні стежки розходилися, і тоді Франко у розпуці співав:

Нема голубки! Тільки ястреб

в'ється. Нема голубки! Тільки серце

б'ється.

А потім через роки, їхні стежки розійшлися назавжди. Лолин пам'ятає його лист, в якому кожне слово тужило:

"...з щирого серця бажаю Ти щастя за всі ті муки перенесені дома: тілько, що Ти говориш о моїм щастю, видаєсь ми іронією. Наші шанси не рівні, Ти щаслива вже тим, що можеш вибрати межи мужчинами чесними і розумними, а таких тепер вже досить, і з часом буде більше. Але мені нема вибору аніякого: стративши Тебе, я стратив надію на любов чесної і розумної женщини, а притім такої, котра могла зв'язати свою долю з моєю..."

Ольга вийшла заміж за іншого, більш "поміркованого", більш забезпеченого, а Каменяр на день її шлюбу написав вірш:

...Немов листки два на воді, Так ми в життю зійшлися, Но серця наші молоді Навіки враз зрослися. Заскоро розділила нас Рука могуча долі, Но нашой приязні весь час Не ослабить ніколи. Згадай же й ти часом мене...

Ех, Лолине, Лолине бойківський, кому ти знівечив перше кохання? Послухався старого попа? Він давно зітлів на твоєму старому цвинтарі, тільки й пам'ятки про нього, що цементний стовп та зламаний хрест. А Каменяр живе у полі, в лісі, в кожній хаті і в кожному серці.

...Хтось їхав з Лолина увечері, вечір сидів задумливо на сідлах гір і слухав:

Тричі мені явилася любов. Одна несміла, як лілея біла, з зітхань і мрій уткана, із обнов сріблястих, мов метелик, підлетіла. Купав її в рожевих блисках май, на пурпуровій хмарці вранці сіла і бачила довкола рай і рай! Вона була невинна, як дитина, пахуча, як розцвілий свіжо гай...

Це була Ольга.

ДЕРЕВО ІРИНИ ВІЛЬДЕ

їй сподобалася думка про зеренце, з якого може вибуяти дерево — цілий величезний і глибокий світ митця.

...Коли скінчилися письменницькі збори, на яких між іншим я говорив про потребу більше писати про художників, акторів, композиторів, народних митців і про своїх колег — письменників, Дарина Дмитрівна взяла мене під руку і, згорбившись, чомусь майже пошепки промовила:

— Таки маєте рацію, приятелю Романе. Пишемо про доярок, ланкових, пишемо про кравчинь, трактористів, а про нашого брата — письменника, який так само є немалим трудівником, розповідати чомусь соромимося, очікуємо, поки він помре і над його творчістю учинить суд історія. У кращому випадку письменником займуться критики й літературознавці... але вони, як звичайно, цікавляться не так письменником, як його творами. І тільки. А хто розповість про письменника як про людину, про його характер, зацікавлення, про його болі і радощі?

Все це, на мій погляд, повинно бути дуже цікаво сучасному читачеві і майбутньому дослідникові літературного процесу: важливо знати чи бодай наблизитися до повного знання того, як виношувався, визрівав той чи інший художній твір. Так, я вважаю, що можна набагато більше

довідатися із розповідей сучасників про Івана Франка — людину і творця, ніж, скажімо, із сотень наукових праць про нього.

Очевидно, я не передаю дослівно все сказане тоді Дариною Дмитрівною, передаю тільки її думки про важливе значення найменшого і найтоншого штриха, часом маленької деталі, інколи малопомітної події — усе це кидає промінчик світла на творчу індивідуальність.

Я запропонував тоді Вільде написати для журналу "Жовтень" декілька портретів-есе про сучасних їй письменників — про живих і про тих, яких уже нема поміж нами.

— Ловите мене на слові? — сварила на мене пальцем; вона любила жартома сварити на співбесідника пальцем.— Я справді в боргу перед багатьма письменниками, яких добре знала, зустрічалася з ними, дружила і про яких багато могла б розповісти. Візьмемо того ж Михайла Яцкова. Свого часу у зв'язку, здається, з його ювілеєм, я писала про нього щось на кшталт "відкритого листа". Та це було щось несміливе, експериментальне. Мені Яцків не раз розповідав і про свої невдачі, і про свої злети.

Або ж візьмемо того ж таки Козланюка...

— Тож навіщо далеко відкладати? — наполягав я на своєму "замовленні".— Будь-який номер журналу у вашому розпорядженні, Дарино Дмитрівно.

— Коби ще...— блиснула вона весело окулярами (мені завжди здавалося, що вона носить окуляри для того, щоб люди, випадкові перехожі, не підглянули її веселої і доброї вдачі).— Коби ще редакція зарезервувала для мене не тільки номер журналу, а й також час. Мені здається, що я знаю, чому так мало в книжках і у пресі письменницького слова про наших колег. Ми вічно не маємо часу; ми носимося з романами, драмами, повістями, бо це головне, а інші матеріали, які видаються не

так важливими, відкладаємо на колись... відкладаємо на старість. І часто не встигаємо,— зітхнула.

Того ж вечора я продовжував розмову з Дариною Дмитрівною на розпочату тему. Власне, мене цікавили зеренця, подробиці, епізоди, які стосувалися її взаємин з Ярославом Галаном; тоді я працював над сценарієм про публіциста-трибуна, і мені був дорогий буквально кожний новий штрих з його життя і творчості; я навіть планував, що Вільде ввійде в мій фільм і розповість про свої найцікавіші зустрічі і розмови з Галаном.

Вона, однак, рішуче відмовила:

— І то знаєте чому? — запитувала і водночас пояснювала свою відмову.— Десь-колись, здається, в університеті на вечорі, присвяченому пам'яті Ярослава Олександровича, я мала необережність висловитися, що Галан попри всю свою громадянську відвагу остерігався... і, остерігаючись, відчував свою смерть. У цьому він мені признався сам. А комусь із моїх критиків це не сподобалося... мені так передали. Деяким критикам хочеться бачити Галана тільки глашатаєм із бойовою сурмою, тільки з карабіном у руках. Та навіщо його обкрадати? З одного боку, це правильно: Галан бійцівською своєю натурою схожий на непримиренного Івана Вишенського. З другого боку, Галан — це також глибокий лірик, філософ, першорядний драматург, полум'яний патріот рідної землі.

Був такий вечір,— продовжувала Вільде,— коли Галан прийшов до мене. У 1948 році мене обрали депутатом до Верховної Ради У РСР, і я з тієї щасливої нагоди зібрала в себе вдома вузьке коло товаришів, серед них був також Ярослав Олександрович. Він, як завжди, до келіш-ка майже не торкався, не виголошував палких тостів і промов, сидів собі тихо, слухав і усміхався. Коли ж прощався, то, цілуючи по-старомодному в руку, сказав:

— Аж дух захоплює... так високо тебе піднесено. Та, на висоті перебуваючи, не зазнайся. Час, як бачиш, стоїть суворий: іще наша

земля од війни не відпочила, іще йде ломка старого... а коли ламається, то часом за великим гуркотом якийсь там збайдужілий чиновник, запаморочений текучкою дня, може не почути людського болю. Тобі ж як депутатові і як письменникові належить чути все, і все тебе має боліти.

Таким різним і несподіваним міг бути Ярослав Галан.

Дарина Дмитрівна тоді роздумувала: чи різним, несподіваним, різким і добрим, немилосердним і щирим міг бути тільки Галан? Кожний письменник — це розлоге дерево, густо поросле гіллям... і на кожній гілочці інше листячко лопотить, інакша пташка співає, по-новому сонце переломлюється, інакше відлунюється пісня.

Воістину: не дерево — цілий світ.

Вона, мабуть, уявила себе деревом, в якому вміщений всесвіт, бо задихнулася:

— Мені інколи здається, що я живу тисячу років. Іще мені здається, що вмію підслуховувати людські думки. Тільки ви мене, Романе, не видавайте. Чуєте?

— Я був підлітком,— якось розповідав я Дарині Дмитрівні,— коли роздобув книжку "Метелики на шпильках", яку написала жінка, що мала неукраїнське, інтригуюче прізвище — Вільде. Не буду сьогодні хвалитися, що пам'ятаю усі історії з повістей збірки, запам'яталося тільки, що книжка була в м'яких палітурках... і ще пам'ятаю: тримаючи книжку в руках, я тоді уявляв собі метеликів, поприколюваних на шпильках терену. Чи був це символ людського страждання? Не знаю. Я, сільський підліток, був далекий від переживань довоєнної міщанської молоді, про що йшлося у книжці. Начитавшись Шевченка, Франка, Нечуя-Левицького, Лесі Українки, я вважав, що література повинна торкатися і описувати тільки "громадський чин", діяльність, яка йшла на користь

цілому народові. У книжці Вільде мене на той час вразили приземлені інтереси міщухів, щось дуже "буденне".

— Цікаво, як би ви сприйняли мої "Метелики" тепер, через тридцять років,— перебила мене Дарина Дмитрівна.— Я вам колись принесу цей збірничок, десь він у мене є... Прочитаєте?

Свою обіцянку вона не виконала. І не можу ствердити, чи "Метелики на шпильках" старого видання збереглися у бібліотеці Дарини Дмитрівни, зате свідчу, що, буваючи в хатах колгоспників — своїх краян, я випадково то тут, то там натрапляю на старі, геть зачитані книжки з давньої читальняної бібліотеки. І хто знає, може, колись знову зустрінуся з книжкою "Метелики на шпильках", яка колись уперше відкрила мені письменницю на ім'я Ірина Вільде.

При нагоді, може, через тиждень, Дарина Дмитрівна повернулася до попередньої нашої розмови:

— Можете не повірити, Романе,— говорила,— але я весь час роздумувала над епізодом, про який ви оповіли. І знаєте, що мене схвилювало і що мене тривожить: я хотіла б дізнатися, як вплинула... ні, не конкретно котрась із повістей "Метеликів на шпильках", а будь-яка інша із повістей "Метеликів на шпильках", а будь-яка інша книжка, особливо мої "Сестри Річинські", впливали на характер, на душу читача? Що в ньому, в його душі зосталося від моєї книжки? Які думки збурила, переживання? Чи став він кращим? Бо ми, письменники, прагнемо... так, прагнемо, якщо не в голос, то потаємно прагнемо поселити добро в людському серці. Інакше навіщо писати книжки?

Я собі оце недавно отак фантазував: пустити поміж люди на рік чи два книжку з тією умовою, щоб вона повернулася назад до письменника... щоб повернулася з надписами, нотатками, з читацькими, може, сльозами або ж із байдужістю.

Ви уявляєте собі письменника, який одержав назад з народних нетрів свою книжку, яку ніхто не прочитав... а коли й прочитав, то не заплакав над нею, не замислився, не скреготнув зубом, не сполотнів од ненависті, не застогнав від сердечного болю?

Може б, тоді менше поміж нами плодилося байдужих книжок?

У вересні 1945 року я вступив у Станіславське педагогічне училище, куди мене, босого і напівроздягнутого, але зате в капелюсі, привів мій краянин Василь Юрійович Процюк, який потім загинув від рук українських буржуазних націоналістів. При педучилищі в колишньому монастирі сестер-василіанок була в нас своя так звана базова школа, директором якої назначили переселенця з міста Холма Володимира Островського.

Почекайте, це був той самий Володимир Островський, який написав повісті "Князь Сила-Тур", "Під однією булавою" та інші свої твори, які були, щоправда, невисокого гатунку і політично не завжди зорієнтовані, зате щедро друковані львівським видавцем Іваном Тиктором? Виявляється, той самий. Він міг ще про себе додати, що в Луцьку і в Холмі видавав "кооперативні часописи", неодноразово помилявся, однак після переїзду до Станіслава (тепер Івано-Франківськ) щиро хотів перебудуватися, в обласній газеті "Прикарпатська правда" неодноразово виступав з відповідними статтями. Журнал "Радянський Львів" видрукував його оповідання "Хочу бути мамою", а журнал "Україна" — новелу "Повернення".

Говорю про все це з певною поінформованістю не випадково. Старий, невисокий на зріст, щуплавий директор базової школи на своїх уроках педагогіки ділився з нами, першокурсниками, кожною своєю новиною, пов'язаною з його літературними успіхами. Пам'ятаю, він радів як дитина, коли Юрій Смолич, тодішній редактор "України", прислав йому телеграму про видрукування у журналі його оповідання.

Природна річ, що з десяток студентів училища, які пробували кволі свої сили на літературній ниві, "тяжіли" до Островського, давали йому читати свої перші витвори, очікуючи його присуду.

Інколи він запрошував нас на "літературні вечері" до себе додому в невеличкий будинок на Політичній вулиці, яка тепер названа іменем Дмитра Макогона — батька Ірини Вільде. Голодне післявоєнне студентство радо бігло в гості, щоб бодай вдосталь напитися чаю — вечори ми не випадково називали поміж собою "літературними вечерями".

Старий Островський з дружиною жив убого, видно ледве зводив кінці з кінцями і, певно, наше чаювання влітало йому в копійочку, ми це розуміли і віддячувалися йому хто чим міг: хтось приносив ворчик привезеної з дому картоплі, хтось — камси, купленої просто з бочки на станіславському базарі, а хто брався за сокиру й поспішав до повітки нарубати старому дров.

Одного вечора, коли ми постукали у двері, на поріг вийшов сам господар і попередив:

— Будьте, хлопці, розумні: у мене в гостях Ірина Вільде — відома наша письменниця.

Вільде?

Я тоді вперше побачив "справжню письменницю і, правду кажучи, був розчарований: я очікував від письменниці чогось виняткового, неземного, і в зовнішньому вигляді, і в поставі, і в розмові. Тим часом Вільде була вдягнута дуже просто — у грубий вовняний светр, розмова, яку вона вела за столом, теж не стосувалася літератури; вона цікавилася у "пані" Островської про ціни на базарі, кілька разів допитувалася, чи можна дістати у спекулянтів "фабричне" мило. Зрідка письменниця запримічала нас, кількох літературних неофітів, які теж нишкли за столом,

заохочувала "щось своє прочитати", але ніхто з нас, звичайно, не зважився, це було страшніше від будь-якого екзамену. Зрештою, вона не наполягала; вона навіть щиро нам радила "не забивати собі голови вершиками", "краще за цей час прочитати газету", бо в юнацькі роки всякий пише вірші, та це не означає, що всякий може стати поетом.

Мені тоді здавалося, що її трохи скептична розмова мене особисто не стосується, бо я зроду не писав віршів, проте я теж не посмів прочитати своє оповідання, дарма, що старий Островський підморгував мені кущистою бровою; я, тоді жовторотий максималіст та ідеаліст, який нахапався усього потроху з цілого світу, в тому числі і з Вільди-шиних книжок, жадав бачити письменників з ореолами навколо голови... жадав, а тут, у витертому фотелі, сиділа повнява проста жінка, котрій я не міг повірити, що вона пише книжки.

І я пішов геть.

Пам'ятаю: Галицький парк забілів першим снігом; кінчалася осінь...

Вільде не любила згадувати про Володимира Островського. Коли я, бувало, розпочинав розмову про нього, то вона заплющувала під окулярами очі і вдавала, що недочула, про кого мова. Були між ними якісь особисті конфлікти? Не знаю... Хтось говорив мені, що Островський, власне, мешкав у будинку на Потічній, який належав Макогонам. Хто його, переселенця, туди поселив?

Зате коли заходила мова про дружину Островського, яка після смерті чоловіка на початку п'ятдесятих років залишилася фактично без засобів існування, то Дарина Дмитрівна неодмінно записувала її адресу (ми з доцентом Львівського університету Павлом Йосиповичем Ящу-ком розшукали її в одному із старих будинків в Івано-Франківську на вулиці Дзержинського), щоб вислати їй якусь там суму допомоги.

І я знаю: грошей вона, щоб допомогти, ніколи не шкодувала.

Боялася тільки образити людину своєю поміччю.

Ніде голці впасти.

Актовий зал Івано-Франківського педінституту був ущерть виповнений людьми; прийшли не тільки студенти, у зал ринули вчителі чи не з цілого міста, художники, "рядові" читачі. Хоч на афішах, розклеєних по місту, значилося, що у великому літературному вечорі братимуть участь місцеві літератори, усі знали, що окрасою програми стане виступ Ірини Вільде, яка спеціально приїхала на цей вечір зі Львова.

У п'ятдесяті, на початку шістдесятих років Дарина Дмитрівна часто приїжджала до Івано-Франківська, бувала Дарина Дмитрівна в театрі імені Івана Франка, куди вона ходила в супроводі двох-трьох старшого віку жінок, очевидно, її добрих знайомих; заходила також до редакції обласної газети "Прикарпатська правда", в якій інколи друкувала уривки своїх творів. Але на прилюдні виступи перед широкою аудиторією, як звичайно, письменниця не погоджувалася: "Я приїхала до Станіслава як приватна особа і дайте мені чистий спокій з різними промовами",— відбивалася, бувало, коли ми, члени бюро обласного літературного об'єднання, на неї "насідали".

Вільде ніколи не вміла виголошувати, як вона казала, "публіцистичних" промов: ні на трибуні письменницького з'їзду, ні на будь-яких зборах, а тим більше — на літературних вечорах; вона володіла хистом відмежовуватися від зайвого пафосу, помпезності, красивості, її виступи, часом і з найвищої трибуни, і навіть "писані", як вона їх називала, навдивовиж олюднювалися, ставали простими і водночас задушевними бесідами, яким, проте, не бракувало ні глибини суджень, ні суспільних проблем. Секрет щирості і простоти її виступів, як мені здається, таївся у прагненні Дарини Дмитрівни скрізь і всюди залишатися самою собою: нічого мальованого, показного, наносного.

У педінституті її засипали такою кількістю питань, що коли б Вільде хотіла на всі відповісти, то, очевидно, не вистачило б цілого вечора, тому вона вибрала лише декілька записок, для неї, явно, найважливіших, і, вже не повертаючись до трибуни, кілька хвилин задумливо ходила, згорбившись, по сцені.

Зал улігся, притих.

— Ось тут мене запитують,— Дарина Дмитрівна підняла вгору аркушик з учнівського зошита,— ось тут мене запитують про те, як я стала письменницею і чому якраз нею стала? — Вона знову мовчки, згорблено ходила по сцені, мовби забувши, що в неї устромлені сотні пар очей. Потім зупинилася.— Якщо по правді, то я сама інколи задумувалася: чому стала письменницею і що вплинуло на мене, щоб обрати нелегку літературну ношу? Може, тут певну роль зіграла та обставина, що мій батько Дмитро Макогон був народним учителем і письменником? Може, немаловажне значення мав той факт, що я росла в оточенні книжок? Книжки з раннього дитинства були для мене і радістю, і щоденним відкриттям світу, і скарбницею, з якої намагалася черпати мудрість. Певно, книжки і збурили в мені уяву, фантазію... Може, письменницею я стала тому, шо жила на білому світі... зовсім у недалекому світі, у тих же Чернівцях, де я народилася... жила моя Ольга Кобилян-ська — дивовижна Жінка, яка писанням своїм приголомшувала мене, водила у глибизни людської душі, учила, як до тієї людської душі придивлятися і прислухатися?

Так, як літератор я починалася від Ольги Кобилянської. Може навіть бути, що деякі риси з окремих героїнь творів Ольги Юліанівни я, будучи молодою дівчиною, культивувала в собі — а отже, і як особистість, як людина я формувалася під впливом великої письменниці.

Та був ще один поштовх, чинник, який — я тепер так думаю — примусив мене взятися за перо. У 1927 році, коли я вже була по "мату-рі", тобто закінчила гімназію, мій батько одержав із Лукавиці або ж Веренчанки — точно нині не пам'ятаю, та це й значення не має, одно

слово, із котрогось з буковинських сіл, де він раніше вчителював, і де минули мої дитячі роки, листа. Писав йому, здається, давній колега-учитель, котрий, як розповідав мій батько, не вбачав у своєму вчителюванні ні месіанства, ні служіння народові взагалі, в учителюванні, як і в кожній іншій "державній" службі вбачав тільки заробіток, можливість одержати певну кількість леїв, щоб більш-менш пристойно жити. Болі народу, нещадна експлуатація сільської бідноти і міського робітництва, жорстока румунізація усього громадянського життя — чого не міг, скажімо, спокійно спостерігати мій батько, і через те, власне, ми й перебралися з королівської Румунії до більш "демократичної" (це так тільки здавалося) Польщі, татового колегу певний час мовби не стосувалося, усе це було, як він писав, "політикою", для учителя головне навчити "штубака" читати і писати, щоб життя йому не видавалося аж надто вузьким і чорним.

І ось не витерпів старий, ще австрійський шкільний служака: він писав татові, що власть імущі порозсилали в усі мерії разом із циркуляром нумеровані гумові киї: хто заговорить у школі, у громадському уряді українською мовою, той дістане києм визначену параграфом певну порцію ударів. Усе українське заборонялося на віки-вічні, "та й нема, не було і бути не може на Буковині чогось українського, усе тут румунське: земля, небо, вітер, пісні, мова".

Я ціпеніла над листом, списаним карлючкуватим, сказати б, "готичним" письмом, яким так колись пишалися наші інтелігенти і, правду кажучи, мені тоді хотілося кричати: "Як можна заборонювати, викреслювати з ужитку мову, що живе сотні років, якою розмовляють мільйони людей, якою мислили і писали Шевченко, Франко, Коцюбинський, Леся Українка, моя богиня — Ольга Кобилянська?"

Та що я могла зробити?..

Моя Буковина була далеко, мій крик із Станіслава до Чернівців не долітав... та й перехоплять у Святині на кордоні мій крик польська та румунська прикордонні сторожі.

То змиритися? Плакати? Скласти руки? А чи боротися? Але ж якою зброєю я могла боротися проти наруги над моїм народом? Очевидно, батько відчув мій збунтований настрій, бо поспішив на допомогу:

— Ти пробуєш, Дарцю, щось писати... Хто відає, може, писання твоє і буде твоєю вічною обороною рідної мови. Працюй, дитино.

На тому ж літературному вечорі в Івано-Франківську Дарина Дмитрівна розповідала:

— Ось тут мене запитують, коли письменники нарешті віддаватимуть борги: нема високохудожніх творів про робітничий клас, нема добрих романів про сучасне колгоспне село? По щирості признаюся: я цього питання не розумію. Чому шановний студент (або ж, буває, критик) вважає, що письменник повинен неодмінно бути комусь винним? Чому нема боржників серед юристів, лікарів, інженерів, а серед творчої інтелігенції прийнято їх шукати? Письменник — такий же робітник на народній ниві, як і інші... різниця тільки в тому, що він уде-сятикрат більше працює: не має спокою ні вдень, ні вночі, ні за столом, ні на березі моря, якщо він приїхав відпочити, з ним усі його написані і ще ненароджені герої, у ньому вирують світи, як безодні. І чи не досить йому тієї роботи? Навіщо ще говорити про задавнений борг?

— А взагалі,— Дарина Дмитрівна усміхнулася,— про борги, про обов'язки нам треба частіше згадувати всім. Ще замолоду я дала собі слово, шо виберу час і нагоду й поїду в тихе румунське містечко Гура-Гомора, де народилася Ольга Кобилянська, походжу вузенькими його вуличками, подихаю повітрям — уклонюся чужій землі, яка дала нам велику письменницю. Уклонюся... і звідти візьму щось для себе, для свого збагачення, для своїх книжок, а отже, й для нашої культури. Проте поки що не виходить...

Я була в Японії, за океаном, їздила до Франції, відвідала ще чимало інших країн, а до Гури-Гомори недоїхала. І гризе через те мене совість. А таки поїду в Гуру-Гомору...

Наприкінці осені 1968 року я став мимовільним свідком розмови Ірини Вільде з Антоном Івановичем Шмигельським та Пилипом Федоровичем Гузюком, який написав цікаву трилогію "Сурми кличуть"; розмова спалахнула принагідно в кабінеті тодішнього директора республіканського видавництва "Каменяр" Петра Мокійовича І нільського. Власне, чи не Інгульський, чоловік дотепний, де треба — веселий, а де — ущипливо-іронічний, і розпочав цю розмову, що, мовляв, хлопці (а "хлопцям" стукнуло ген-ген за шістдесят), отут сидячи, спробували, Дарино Дмитрівно, підрахувати ваші гонорари: п'ятитомник, що вийшов у видавництві "Дніпро",— раз, окреме видання "Сестер Річинських" — два, російський переклад цього ж роману — три...

— Я могла б, Петре,— перебила весело Дарина Дмитрівна,— загнути і четвертий палець, і п'ятий, і шостий, бо таки направду немалу копійку заробляю. Маю таке оповідання "Кури",— і воно несе золоті яйця. І гадаю, нема в цьому нічого поганого: кожен повинен жити з свого ремесла. Я пам'ятаю часи, коли український літератор в умовах буржуазної влади ледве зводив кінці з кінцями: Козланюк розповідав, що, бувало, місяцями недоїдав, Галан брався за переклади, Тудора підгодовували в рідному селі. Я особисто гарувала, як проклята, у коломийському часописі "Жіноча доля", заробляючи там нужденні копійки. І коли я тепер маю чесно зароблений гріш, то ним тішуся і маю куди його пустити: діти, хата, поїздки, книжки.

— А я ось безгрішний,— промовив сумовито Антон Іванович Шмигельський, котрий, як відомо, писав поволі, видавався дуже рідко.

Дарина Дмитрівна відрізала йому, як бритвою:

— Ви не безгрішний, Антоне Івановичу, ви без грошей. Поетам треба точніше висловлюватися. Та, зрештою, хто вам завинив у тому, що сидите на пенсії? Чи не маєте пера? Чи висохла ваша чорнильниця? Чи відспівала своє ваша душа?

Вона не розуміла людей, які, дарма, що числилися членами Спілки письменників, фактично роками і десятиліттями нічого не робили. І річ навіть не в тому, що Вільде по-людському дивувалася: з чого живе той чи інший член Спілки, річ у тому, що до письменницької роботи вона ставилася, як хлібороб до оранки і до жнив: треба орати і треба сіяти.

Коли Петро Інгульський піднявся з ліжка після інфаркту, то роздобув японський магнітний браслет, що нібито, якщо носити його на зап'ясті лівої руки, нормалізує кров'яний тиск.

— Тепер буду жити з цим чудо-браслетом сто років і два дні,— жартував, як звичайно, Петро Мокійович.

— Нащо, Петре, аж так багато,— цілком серйозно заперечила йому Вільде.— Я б вам, Петре, відміряла часу рівно стільки, скільки потрібно для написання роману чи, може, великої художньо-публіцистичної книжки про ваше рідне Поділля. Це мало... і це багато. За Верховиною у горах мені показували обіч дороги стару церковцю, яку гуцул будував ціле своє життя, бо йому, бачите, приснилося, що відразу помре, як тільки-но закінчить будівництво. Тому й розтягував, сердега...

— Чому, власне, про Поділля? — допитувався Інгульський.— Я половину свого життя прожив у Львові.

— Е, ні, Петре, львівське ваше життя — це редакційно-журналістська суєта: наради, "засідання" з приятелями і так далі. А Поділля — це криниця, з якої ви найперше напилися води. Ви ж бо знаєте, як пахне на Поділлі вода? І повірте мені: цього досить, щоб написати роман. Один відомий російський художник, здається, Аркадій Пластов (Вільде любила

живопис) писав: митцеві інколи досить понюхати китичку сухих трав, зібраних в отчому краї, щоб відчути свій вічний зв'язок із рідною землею. Євшан-зілля, зрештою, не обов'язково повинно бути пахучим полином... досить іноді хлюпнути водою в обличчя, досить пошуму смерек, запаху диму, двох-трьох слів із пісні. Правда, усе це хвилює і болить,—журилася Дарина Дмитрівна наприкінці.—А ви, Петре, такий красивий і талановитий, носите від хвилювання японський магнітний браслет,— і хитала докірливо головою.

Не один раз я бачив її розгніваною.

Діялося це в редакції івано-франківської обласної газети "Прикарпатська правда", де в одному з кабінетів засідала секція прози обласного літературного об'єднання. На цей раз, приїхавши зі Львова на річні звітні збори літоб'єднання, секцію вела Дарина Дмитрівна.

Нас у секції нараховувалось не так уже й багато, може, з десять молодих літераторів, тому Дарина Дмитрівна кожного з нас слухала уважно, розбирала наші новели й оповідання буквально, як вона казала, "на патички", щоб зблизька було видно, чи є у вас, хлопці, бодай невеликий вогник до писання". Зрозуміла річ кожне слово відомої і авторитетної письменниці було для нас законом і одкровенням. Один із нас навіть сказав, що коли б у своїй початковій творчості ми мали Дарину Дмитрівну за вчительку, то, мабуть, не так довго, як це звичайно практикується, тупцювали б перед літературними порогами.

Вільде на це відповіла:

— Даремно ви маєте на мене велику надію. Це тільки вчені-філоло-ги знають, як писати художні твори... чи принаймні їм так здається, що вони це знають. А мені, літераторові з тридцятирічним стажем, мусите повірити, що не знаю і вас не можу навчити, як написати гарне оповідання, повість чи роман. Кожного разу приступаю до нової роботи з сумнівом: а чи вдасться?

Правда, я знаю, як не треба писати; це знання приходить з досвідом: обпечешся і вже наступного разу голими руками жар не будеш брати. Отак. Ось тут я вас, хлопці, і вчу, як не треба брати вогонь голими руками.

"Вільдишина наука" в цьому плані була безкомпромісна: у своїх вимогах до початківців відчувався максималізм, вона не давала скидок ні на "тему", ні на "молодість". "Читач не бачить: старий ти чи молодий, досвідчений чи школяр... читач розгорнув книжку і чекає від тебе сотворения сімох чудес світу",— говорила вона.

У розпалі розмови про літературну майстерність підвівся чорнявий учитель з Коломиї Михайло К. Він мав скептичну і трохи зарозумілу натуру, писав вірші і прозу — чимало своїх речей устиг видрукувати в обласній та районній газеті, ця обставина, очевидно, притупила в ньому самокритичне ставлення до власної творчості, бо випалив:

— Я ось, Дарино Дмитрівно, трохи бавлюся у літературу і хотів би послухати, що ви з приводу моїх творів скажете.

І треба було в цю хвилину бачити Вільде. її мовби хтось ударив батогом. З-перед наших очей зникла весела, жартівлива жінка, яка вміла про високі матерії говорити простими словами; із-за стола підвелася сувора, зблідла жінка, яка ледве стримувала себе, щоб не підвищити голос. Брови її нахмурилися, а очі за окулярами чомусь заплющилися. Вона, певно, збиралася накидати Михайлові і всім нам гору гнівних слів, обмежилася, однак, кількома фразами:

— Прикро мені, юначе, чути від вас таке... Для мене література з самого початку і до сьогоднішнього дня була і є тяжким і каторжним, і ще похвалюся — солодким трудом. А ви втяли: "бавлюся у літературу". В такому разі... чого ви тут, земляче?— і вона очима показала на двері.

Через багато років на урочистостях у Львівському театрі імені Марії Заньквецької з нагоди 70-річного ювілею Ірини Вільде, вручаючи їй вітальний адрес від редакції журналу "Жовтень", я згадав про цей давній випадок як про свідчення великої вимогливості письменниці до самої себе і до своїх колег. Вона вже за сценою шепнула мені на вухо:

— Ви знаєте, Романе, я пам'ятаю про цей випадок... тільки не пам'ятаю, чи направду я вигнала того початківця з секції?

— Здається, таки вигнали.

— І він не заходив опісля більше?

— Ні, не заходив ні через рік, ні через десять.

— То значить, я не помилилася,— Вільде полегшено зітхнула.—

Тепер бачимо, що був це випадковий перехожий, який хотів "побавитися" з літературою, мов із легковажною дівчиною. А тут, чоловічку, поту треба та й поту. І треба мати святу мету.

Якось у редакції журналу "Жовтень", членом редколегії якого Дари на Дмитрівна була кілька десятиліть, я спитав її із цілком звичайної цікавості:

— Ви багато їздили по чужих краях, зокрема були й за океаном. Здибалися з різними людьми — нашими краянами — з добрими, прогресивними, з так званими нейтралами і з відкритими ворогами. Що вам найбільше запам'яталося?

Вона сумно похитувала головою.

Багато чого мене вражало, а найбільше — їхня чорна безвихідь. Котрогось дня, пам'ятаю, після диспуту-суперечки за "круглим столом" (тоді так було прийнято), я роздавала своїм опонентам гуцульські сувеніри, які мала з собою. Вважайте, це був дріб'язок: якісь там ручки, дерев'яні писанки, кілька баранців, виліплених із бриндзи. 1 всі вони, професори університетів, інженери, навіть "письменники в екзилю" — люди, вочевидь, забезпечені, багаті, у цю хвилину видавались мені жебраками: я тоді осягнула їхню жебрацьку суть: нічого вони за душею не мали рідного, я перемагала їх, знищувала навіть лакованою писанкою з Косова.

А один із них зітхнув:

— Ех, пані, якби ви привезли мені з рідних сторін бодай камінець. Розумієте, бодай камінець!

Я колись, Романе, про це напишу. Може, це буде новела... може, розділ роману.

Не знаю, чи в архіві Дарини Дмитрівни збереглися нотатки про цей токеанський епізод, признаюся тільки, що я сам із нього скористався у своєму романі "Кам'яне поле".

Багатогранний талант мала Дарина Дмитрівна: доступна простота поєднувалася у неї з глибокою інтелігентністю, лагідність і доброта змінювались тонкою іронією, навіть сарказмом, невимушеність повсякденної, сказати б, побутової мови, її прагнення не випинатися з-понад "рядового" — а в її творах бездонне багатство лексики і своєрідний, суто вільдівський стиль.

Протягом одного червневого дня я мав нагоду спостерігати за нею у Москві, куди ми їздили з нею та Ростиславом Братунем на V з'їзд Спілки письменників Радянського Союзу. Власне, з'їзд закінчився ще вчора, сьогодні ми мали до обіду вільний час — і Вільде потягла мене до ГУМу.

Було таке враження, що це інша жінка, зовсім не та, з якою ми протягом кількох днів сиділи в Кремлі, слухали виступи письменників і самі жили літературними тру ботами; вона навіть переодягалася в якусь неоковирну сукню, під пахву взяла брезентовий мішок, який у ГУМІ і в ЦУМі наповнювала різними речами, при цьому нстигала не тільки пожартувати з продавцями, прицінитися до товару, а й перепробувати ту чи іншу річ на міцність, чи, скажімо, матеріал не рветься і не мнеться. Від прилавка до прилавка шпарко бігала — ні, не омудрена роками, талановита письменниця, а звичайнісінька проста жінка, мати, бабуся, якій баглося привезти додому кожному із своїх рідних якийсь подарунок; з чималеньким брезентовим мішком, який у гузирі брався на очкур, Вільде не виглядала ні смішною, ні неприродною.

Вільде скрізь залишалася Вільде.

Того ж дня надвечір у Внуківському аеропорту я побачив іншу Вільде. І була вона інакшою не тому, що не мала при собі мішка з різним крамом і що одягла таки в Москві куплений елегантний капелюшок.

Інакша вона була обличчям, очима.

Вона стояла і мружилась, спостерігаючи за літаками; потім, ураз щось пригадавши, добула з радикюля клаптик паперу, олівець і швидко щось записала... записала, мабуть, якусь думку, картину — і видно, зраділа знайденому, поміченому, бо вся аж засвітилася.

Я хотів спитати, що, власне, вона записала, однак не посмів...

Кажуть, її архів складався з безлічі клаптиків паперу, списаних її виразним почерком. Кажуть, вона любила писати, лежачи посеред паперових клаптиків.

Я особисто не можу похвалитися, що належав до близького кола її друзів; я ніколи не дозволив собі назвати її "нанашкою", як це залюбки

робили Дмитро Павличко та Роман Іваничук. Ці два непересічні таланти в нашій літературі мали право на таку "родинну" фамільярність, вона обох їх любила, часто підкреслювала до них свою прихильність.

До неї приходили із співанкою:

Нанашко, нанашко та й нанашко,

Без Вас нам було би дуже тяжко!..

Якби Ви за нас не дбали,

Ми би зле се почували.

Ой, скільки-м по Львову находивсі,

Та все до нанашки приблудивсі,

Бо нанашка — жінка добра,

А до того ще й хоробра...

У 1936 році львівське Товариство письменників і журналістів імені Івана Франка оголосило конкурс на літературну премію. Учасників конкурсу назбиралось чимало, серед них такі відомі на той час письменниці, як Катря Гринивичева — авторка цілої низки історичних романів і Наталена Королева — високоосвічена, європейського "штибу" письменниця, якій, проте, не заважало замішувати свої твори на крутому тісті містики. Взяла участь у конкурсі також молода, по-справжньому ще нікому не відома Ірина Вільде. І перемогла.

У різних газетах і журналах, що були органами певних партій і груп, критики з цього приводу вдарили в щити: "Молода літератка у своїх

творах майже не піднімає проблем нашого національного життя. Тож за що їй присуджено таку високу нагороду?"

Вільде за премією не прийшла, одначе написала членам жюрі листа:

"Не обіцяю нічого наперед.

Зрозуміло і природно, що при найліпшій волі не можу взяти під увагу всіх домагань критиків різних напрямків і всім їм старатися в майбутньому догодити.

Одне знаю наперед, що скоріше перестала б писати, ніж дала б себе наломити силоміць до чогось, що не відповідало б моїм поняттям про літературу..."

З "Окрушин" Ірини Вільде:

"У жодній галузі мистецтва немає стільки самозванців, як у літературі. На щастя, брак таланту робить їх нешкідливими для суспільства".

Розмова з Тарасом Мигалем:

— Даріє Дмитрівно, Ваші біографи, між іншим Кость Волинський, нише у своїй передмові до Вашого п'ятитомника, що Ви працювали над романом "Сестри Річинські" двадцять п'ять років? Чи це справді так?

— Напевно так, коли взяти час від зародження задуму до останньої крапки...

— Волинський називає Ваш роман "унікальним" за всебічністю охоплення найрізноманітніших життєвих явищ і процесів, поданих у найтіснішому, нерозривному зв'язку. Скажіть, будь ласка, відкрийте нам,

своїм молодшим колегам, секрет такої композиційної синхронності. Ви ж знаєте, що композиція, особливо в багатоплановому романі — це один із найгрізніших "підводних рифів". Як же це — запитаємо попросту — Ви робили? Обмірковували заздалегідь план дій кожного персонажа індивідуально, а потім уже творили мережу взаємин осіб між собою?

— Дозвольте мені сказати, як воно насправді малося. Роман, як я це підтвердила, писався дуже довго, але не тому, що я мала труднощі творчого характеру, а просто через різні побутово-сімейні неполадки, іноді на рік відривалася від роботи над своїми сестрами, а крім того, я паралельно писала повісті і оповідання з сьогоднішнього, життя. Коли ж ідеться про "Річинські", то я мала тільки раз одну трудність, коли після обговорення першого варіанту у Спілці письменників (у Львівській організації.— Р. Ф.) я зрозуміла, що родина Річинських не живе на безлюдному острові, її треба буде пов'язати з тією дійсністю, яка її оточує. Це забрало мені кілька днів часу — просто я мусила ПОБАЧИТИ людей, що в тій чи іншій мірі будуть мати відношення до родини отця каноніка Річинського. Коли це сталося — відпали від мене автоматично всякі "труднощі". Я вже не думала ні про композицію, ні про ліплення характерів, ні про фон — усе це якось (не боюся вжити цього слова) пливло, зав'язувалося стихійно.

— Прошу пробачення, але такі процеси не відбуваються "стихійно".

— Якщо не подобається це слово, то можете замінити його іншим... я писала, як у трансі... просто ніби хтось диктував, а мені належало тільки механічно записати. Легкість, з якою народжувалися мої сестри, не можу зрівняти з нічим, що появилося на світ з-під мого пера. Одна тільки насолода і більш нічого... (З архіву Т. С. Мигаля).

У двері несподівано подзвонили. Я клацнув замком.

На порозі квартири стояла здивована Дарина Дмитрівна.

— Але ж... тут, на Маяковського, мешкала моя давня знайома — лікар-невропатолог Олена Іванівна. І раптом — ви?

— Ми помінялися квартирами,— відповів я коротко.

— Як просто міняємо хати, міста, друзів,— розговорилася Вільде за філіжанкою кави.— Ви про це думали, редакторе? — Вона виглядала стомлено, я знав — удома мала повно неприємностей, хвороб... хвороби, власне, і пригнали її до лікаря; інша, мабуть, ударилася б у жалі, а Дарина Дмитрівна, протерши скельця окулярів, дивилася на мене вимогливо і навіть осудливо, мовби я був винен, що люди, часом зірвавшись з рідних місць, міняючи міста і села, мандрують з одного кінця країни в інший.

— Може, так легше жити?

— А навіщо "легше"? І хто, власне, сказав, що "легше жити" означає "щасливіше жити"? Моє життя, наприклад, не було ні легке, ні просте... самих бід скільки я зазнала, а проте можу похвалитися: життя моє повне, по-людському щасливе. Зрештою,— вона обірвала саму себе,— якщо я уже у вашій хаті п'ю каву і розмовляю з вами про сенс життя, то чи не можна повернути нашу розмову на ділову основу?

— Наприклад? — Не тільки мене, а й багатьох її знайомих часом дивувало або й шокувало вміння Дарини Дмитрівни відразу переключатися на іншу тему.

— Наприклад, я уже давно ношуся з думкою, щоб зафрахтувати автобус, посадити в нього письменників і поїздити по місцях, зв'язаних із життям і творчістю наших попередників. Поїхали б до Стефаника в Русів, провідали б у Снятині Марка Черемшину, в селі Кобаках під самими Карпатами спочиває селянський поет Дмитро Осічний. В Івано-Франківську — могила мого батька Дмитра Макогона. А ви колись бували в Долині — у селі першого Франкового кохання? Знаєте, що мене там

вразило? Розбитий хрест із могили отця Рошкевича... того самого, який розлучив Франка з Ольгою. А як нам необхідно поїхати до Леся Мартовича в Монастирок — це недалеко від Львова. Я про Мартовича часто думаю... цей оригінальний талант заслуговує набагато більше уваги істориків літератури, а сумовите, трагічне життя і самітна смерть вимагають художницького осмислення у романі чи повісті.

На нас чекають також Юрій Федькович і Ольга Кобилянська в Чернівцях, Тимофій Бор дул як у селі Великий Ходачків на Поділлі, Стефан Ковалів у Бориславі, Наталя Кобринська в Болехові, Осип Маковей у Заліщиках, Климентина Попович на Тернопільщині...

Ні, не уявляю собі, що це має відбутися туристичний автопробіг чи навпаки — запалення свічок на могилах відомих і менш відомих письменників; має це бути... як би це сказати... нагадування самому собі: ось стільки попереду було робітників на письменницькій ниві, а це означає — на ниві народній. Я твердо переконана: ніяке письменницьке слово в народній масі не пропадає, ніяка думка не засихає, навпаки — постійно кільчиться, живе, множиться, пнеться вгору.

. То як? їдемо? Якщо їдемо, то почнемо з Канева. На священній цій горі на тебе нападає і трепет, і страх, і гордість за свій маленький талант, за те, що й ти засіваєш своє зеренце на тому ж полі, яке засівав-орав Шевченко.

З "Окрушин" Ірини Вільде:

"Секрет майстерності митця полягає у тому, що жодного секрету в нього нема. Є просто талант".

З інтерв'ю у журналі "Радянська жінка" (травень, 1967 р.): "Шістдесят років ще не дають права на ювілей у повному значенні цього слова. Це скоріше дата для того, щоб мати моральне право звітувати перед народом з того, що вчинив у житті і творчості...

Отже, повинна вам сказати, і було б дуже прикро, якби ви на мить засумнівалися у правдивості сказаного, що своє шістдесятиліття сприймаю як друге, але досконаліше народження. Прошу мені вірити, що я не перебільшую, а навпаки, з пошани до цифри дещо стушковую свій ентузіазм. Образно стан людини в моїм віці можна порівняти до враження туриста, який по довгих і томливих переходах тут! Яка широка панорама відкривається довкола!

— Ваш перший спогад з дитинства?

— З першим спогадом, коли взяти, що йому не менше 57 років, то як із сном. Згубився, розплився у небутті початок і кінець, а залишилася одна деталь: надвечір'я, зима, тепло в кімнаті, пахне свіжою кавою. Я сиджу на високому стільці, ноги обплела об його ніжки і придивляюсь, як посеред хати тато танцює з мамою. Пізніше мама підтвердила, що дійсно така сцена була, мама вчила тата вальса "вліво". Оцей танець, оцей перший свій свідомий спогад з дитинства став навіть символом щасливого життя нашої сім'ї..."

— Ми назагал приятелюємо з професором Рудницьким, але...— розповідала, бувало, Дарина Дмитрівна, коли розпитували про її приятелювання з відомим критиком і літературознавцем, професором Львівського університету імені Івана Франка Михайлом Івановичем Рудницьким.— Але кожний із нас залишається на своїх позиціях. Втім, я інколи сумніваюся, чи шановний професор мав "свою позицію"? У мене таке враження, що він записався у "вічні критики", якому не подобається все і вся, для нього важливо лише власна думка. Це тим більш прикро, що Михайло Іванович високоерудований чоловік, з його знаннями, талантом він міг би і повинен був зробити для української культури набагато більше, ніж зробив.

Я багато разів спостерігав у Львівській організації Спілки письменників України, як розмовляла Вільде з Рудницьким, і завжди помічав, що Дарина Дмитрівна в товаристві професора почувається незатишно, мовби боялася, що він за своєю звичкою знайде привід, щоб

уколоти її поміченим у "Сестрах Річинських" чи в котрійсь повісті недоліком; професор, як це знала Вільде, умів це робити досконало. їй також передали, що Рудницький у приватній бесіді з одним із колег-письменни-ків "не визнав" "Сестер Річинських", бо, мовляв, роман традиційний, бракує у ньому... європеїзму. Це боліло письменницю, бо як-не-як, а Рудницький був її літературним хрещеним батьком, видрукувавши в "Ділі" у далекому тридцятому році її першу новелу.

Однак вона не зважувалася боронити перед суворим критиком свої твори. По-перше, Михайлові Івановичу важко було щось довести. По-друге, було б смішно заперечувати, що в її романі і в повістях немає прикрих прорахунків.

Вона розмовляла з Рудницьким переважно про свої закордонні мандрівки, про сімейні турботи, обговорювала міські новини ("Чули-сте, професоре, трамвай на Городецькій перевернувся?") і ніколи не починала бесіду про власну творчість, задуми.

— Я не можу пояснити, чому наші розмови з Рудницьким кружляли навколо літератури, але в літературу, як звичайно, не вторгалися,— розповідала пізніше Дарина Дмитрівна.— Може, тому, що я відчувала: Михайла Івановича мовби не боліли, не цікавили наші успіхи і невдачі...

Та все ж, здається, восени сімдесятого року я мимоволі став свідком великої "літературної баталії", яка розгорнулася у львівському парку імені Івана Франка між Дариною Дмитрівною і Михайлом Івановичем Рудницьким.

Власне, зачепив біду сам професор. Він поволеньки дибав собі алеєю догори, відпочиваючи, певно, після університетських занять, бо задирав шпакувату бороду вгору — спостерігав, як із дерев спадало, кружляючи, листя; інколи він зупинявся і тоді здавалося, що професор ловить вухом і душею щемливий шерхіт осіннього парку.

Ми сиділи з Дариною Дмитрівною на лавці поблизу кінотеатру і ще здалеку помітили Рудницького, його зупинки і наслуховування.

— Може, він надслуховує... чує, як восени минається наше життя? — промовила Вільде сумовито.— А вгазалі — це на нього не схоже... я не можу гарантувати, що наш шановний професор, приміром, помітив колись, як розбухає на гілці брунька, як дерево розпускає цвіт. Він вічний сліпий скептик.

Професор, гейби зачув її слова, бо заледве порівнявся з нею і почав глузувати з самого себе:

— Хе-хе, старію, певно, бо раптом, прошу вас, забаглось послухати в парку осінь. Раніше ні лірики, ні меланхолії за собою не помічав,— засміявся дрібно. І, урвавши сміх, спитав: — А ви, шановна Дарино, чекаєте тут хвилин натхнення?

— Ми чекаємо всякого доброго добра, професоре,— відбила удар Дарина Дмитрівна.— Ми ще чекаємо... нам потрібне натхнення, бо маємо поле попереду, позаду, навкруж.

—. Ви впевнені, що поле ваше, шановна Дарцю, засіяне, що дасть воно врожай, що нащадки не потопчуть його, не переорють і не посіють на ньому інші злаки?

— Я буду щаслива, якщо з посіяного мною уціліє у століттях хоч би один колосок. Це, мабуть, щастя для письменника проростиі в інших століттях поміж іншими, але рідними людьми бодай одним зеренцем. Бо з чого, нарешті-решт, складається народна культура?

— Чи варто задля цього... задля одного зеренця жити і писати грубезні томи? — скривився Михайло Іванович.

— Варто, дорогий мій професоре,— Дарина Дмитрівна підвелася і взяла старого під руку.— І ви це самі чудово знаєте, як твориться духовний хліб людський. Та хіба спечеш хліб, не мавши у скринях зерна? Ну, признайтеся: говорить у вас добра людська заздрість? Правда? — Вільде, як молода, зазирнула Рудницькому в його гострі, насмішкуваті очі.

Я чекав, що старий професор відмахнеться, щось там гостре відріже, а він несподівано, мабуть, для самого себе цмокнув її у руку.

— Хто знає... хто знає, Дарцю, може, маєш рацію? — І, не попрощавшись навіть, потюпав, похитуючи головою, далі.

— Енциклопедія ходяча,— промовила згодом Вільде, маючи на уцазі Рудницького.— Тільки здається мені, що несповна він використав свої, знання... як на мене, щось бракувало в його літературознавчій роботі. Може, відчуття зв'язку з землею, з людьми, з історією? Колись, за санаційної Польщі, ми деколи з ним зустрічалися (бо не зчаста я могла вирватися з своєї Коломиї до Львова), і не раз ламали списи в суперечках. Запам'яталася наша літературна сварка десь у тридцятих роках, коли у квартальнику "Ми", що виходив, здається, у Варшаві, появилися роздумування "всезнаючого", як його тоді називали, критика Рудницького про те, що в українській літературі мало "європейських творів", що українські письменники не прагнуть сягати світових вершин, свою творчість орієнтують переважно на "домашній" ужиток.

Я тоді нагородила йому купу дурниць, але попри все виказала також, що в української літератури ТАКА історична доля: вона мусить бути і сторожем свого слова, і вчителем народним, і будівничим, і бу-дителем, і сурмою, і мечем...

Сказала я йому тоді:

— І прикро мені, що ви цього не розумієте. Він мені признався:

— Я, може, і розумію, Дарцю, та кликати когось угору треба.

— А хто буде в долах орати?..

...Я не впевнений, чи точно передав випадкову розмову Вільде з Рудницьким, зате намагаюся зберегти її зміст і дух.

І хочу ще додати, що Вільде, не зважаючи ні на що, глибоко шанувала Михайла Івановича Рудницького. Коли професор помер, то вона сумувала:

— Направду шкода цієї унікальної людини. Він кликав нас у гори, на вершини... І, може, мав рацію, коли посміювався з нашої боязні висоти? Тільки я гадаю, що можна піднятися високо, стоячи і на рівній царинці.

Переді мною сиділа радіожурналістка одного з львівських заводів Романна Володимирівна Данилюк, яка поспішила в редакцію "Жовтня" поділитися своїми спогадами про письменницю. Виявляється, вона була дуже близька до сім'ї Полотнюків, Дарина Дмитрівна навіть називала Романну Володимирівну названою донькою.

— Знаєте, чим мене, сироту, захопила Дарина Дмитрівна?— розповідає Романна Данилюк.— Людяністю, умінням відчути і зрозуміти чужу біду. Я познайомилася з нею на засіданні літературної студії у Львівському-університеті 1961 року, коли тільки-но була на першому курсі журналістики. Познайомилася і приросла до неї: бувала в Полотнюків часто вдома, допомагала в господарстві, разом із Дариною Дмитрівною ходила в Шевченківський гай полежати на сонці.

Першим подарунком від Вільде була книжечка з дарчим написом, другим — чудове зимове пальто (бо надворі стояли холоди, і Дарина Дмитрівна, мабуть, відразу помітила, що я бігаю не в дуже теплій одежині).

Я слухав Романну Володимирівну, потім читав її спогади, які вона написала на декількох сторінках, а переді мною стояла жінка, яка купила для сироти пальто.

Порив. Простота. Практичність.

З промови Ірини Вільде, яку вона виголосила під час вручення їй республіканської Державної премії імені Т. Г. Шевченка 14.04.1965 року:

"Сьогодні я вклоняюся буковинським селянам за ту соковиту і дотепну мову, якої вони мене навчили, за їхню щирість і доброту характеру. Щоразу, коли я мандрую у рідний куточок через Прут, у мене сильніше б'ється серце. Думаю, що для кожного письменника дорога його "мікробатьківщина", через яку він осягає своєю щирою любов'ю усю нашу велику, рідну радянську землю..."

З інтерв'ю у львівській газеті "Вільна Україна" (6.05.1977 року): "Кореспондент. Дарино Дмитрівно, Ви написали багато книг, яку ж

вважаєте найкращою?

Ірина Вільде. Найкращою... То, знаєте, як діти для матері: котрий

палець не вріжеш — однаково болить. В кожну вклала багато праці й

сил. Справжню оцінку може дати лише читгч..."

З "Окрушин" Ірини Вільде:

"Заздрити таланту чи генію ніби нерозумно хоч би тому, що їх не можна відняти в тих, що наділені цими дарами природи, і використати для себе".

За засіданнях правління Львівської організації Спілки письменників на письменницьких зборах, на засіданні редколегії журналу "Жовтень" вона не тільки голосно ставила питання про "письменницьку честь", а й дбала також, щоб до цієї чистої честі не прилипла навіть найменша брудна бадилинка: "Бо як-не-як — говоримо від імені народу, а це накладає на нас тягар обов'язку",— повторювала.

Водночас Дарина Дмитрівна турбувалася, щоб ніяке письменницьке ім'я — часом найменше — не загубилося, не стерлося передчасно в людській пам'яті. Вона була твердо переконана, що навіть неголосне ім'я, невеличкий, може, творчий набуток того чи іншого літератора не пропадає без сліду, а бодай на грам збагачує вагу нашої літератури.

— Я переконана,— розповідала Вільде в редакції "Жовтня",— що коли письменник виоре на своєму полі бодай одну скибу — праця його залишиться навіки. Пам'ятаю, на початку тридцятих років, коли я працювала в Коломиї, до моїх рук потрапила одна невелика книжечка. Видав її М. Білоус ще в 1910 році. Автор Дмитро Третяк. Погодьтеся, що це ім'я нічого не говорить не тільки рядовому читачеві, а й, мабуть, обізнаному літературознавцеві. Тому я доволі скептично переглянула "Новії пісні для старих і молодих", вони не мали ніякої мистецької цінності, у них переважала дидактика, моралізаторство, "практичні", так би мовити, поради. І ось через десятиліття у гостині в одного знайомого в Шешорах на Косівщині, де я того разу літувала, старий гуцул, який "заприсягся горілку пити", несподівано запропонував мені послухати "співану деклямацію", що "зажурилися орендарі, що будуть робити, що не хотять господарі вже горівки пити. Ходять собі, раду радять, носи поспускали, бо застави і процеси навіки пропали". Була це, виявляється, "співанка" з примітивного Третякового збірничка, яка не тільки не загубилася у народі, а й, як свідчив мій новий знайомий, "мала на пияків неабиякий вплив, бо вчила до корчми не ходити і голову вгору тримати".

Я могла дивуватися, скільки хотіла — і мусила-м визнати точність вислову нашого першодрукаря Івана Федорова, який слово прирівняв до зернини.

А хіба археологи у своїх розкопках не знаходять зерен, яким "від роду" тисячу років і які не втратили здатність і сьогодні скільчитися у ріллі і зійти. А хіба, хлопці мої, не розбруньковуються у наших душах, не живуть, скажімо, поезії маловідомого селянського поета Павла Думки або ж Володимира Шашкевича, сина Маркіяна, якого так рідко згадуємо?

Однак як ще багато імен припорошено часом, а їх треба друкувати, ставити на службу радянській культурі. Усі, приміром, пам'ятаємо, що Іван Франко дуже ревно дбав про поетичне зростання Уляни Кравченко або ж Климентини Попович, проте забуваємо, що ці імена появляються у збірках чи в антологіях від випадку до випадку.

Ще мало популяризуємо авторів "Вікон". Здається, тільки один раз видавався такий відомий селянський поет з Покуття, як Дмитро Осіч-ний. І ще візьмемо Володимира Хроновича з Снятина — який це був талановитий гуморист, котрий, до речі, дебютував ще у двадцятих роках — писав веселі оповідання про сумне життя народних учителів. Після його смерті жодне видавництво не заходилося перевидати його твори.

Ну, добре, старий Хронович жив і працював у далекому провінційному Снятині — хто згадає про якогось покутянського гумориста? Тим часом, у Львові, поряд із нами, в одній організації, так би мовити, творили Михайло Бірюков і Володимир Войнов. Пам'ятаєте, які це були чудові люди і талановиті письменники? Тепер спитайте видавців: коли вони останній раз друкували їхні твори?

Я розумію, хлопці, що брак паперу... і так далі. Та робити щось треба... не будьмо байдужі до спадщини. Бо що скажуть нащадки про нас?

У черговий свій приїзд до Івано-Франківська Дарина Дмитрівна кинула до своєї великої торбини троє моїх оповідань, примовляючи при цьому:

— Я, прецінь, член редколегії журналів "Жовтень" і "Радянська жінка"... зі мною, гадаю, рахуються — проштовхну-но я ваші оповідання у столичну пресу.

Я, безперечно, був дуже втішений (дехто чорно заздрив, що маю "високу протекцію"), згодом, однак, виявилося, що моя радість була передчасною: і в "Жовтні", і в "Радянській жінці" очікуваних оповідань не появилося ні через рік, ні через два.

Коли в 1959 році вийшла моя перша книжка новел "Жовтнева соната", Дарина Дмитрівна, розглядаючи її наївне "обласне" оформлення, згадала:

— А знаєте, недавно серед свого папір'я надибала на ваші оповідання, приятелю Романе, які мала-м рекомендувати до друку в деяких журналах. Забула-м... ну, чисто забула-м, дарма що на такі речі маю добру пам'ять,— жартувала і весело поблискувала окулярами.— Однак є у моїй забудькуватості і позитивний момент: ось появилася друком перша ваша книжечка і можете чесно сказати, що свій перший крок у літературу зробили без протекції і знайомства. І вона засміялася.

Із листа Ю. Шовкопляса в "Литературной газете" з нагоди 60-річ-чя І. Вільде:

"З Іриною Вільде я познайомився у січні 1940 року у Львові. Місто переживало нелегкі часи: сюди тисячами зібралися біженці з усієї Польщі.

Навко&о письменницького оргкомітету згрупувалися місцеві письменники, тут же знайшло притулок понад дві сотні польських колег.

Дарина Дмитрівна багато зробила для того, щоб щезли національні перегородки, щоби товариським стало співжиття між українськими,

польськими і єврейськими письменниками, щоб злилися вони у дружний колектив...

Наприкінці лютого, коли господарські турботи втратили свою гостроту, Дарина Дмитрівна мовчки поклала переді мною написану нею у радянському Львові новелу. То була перша ластівка, яка звістила про появу в радянській літературі нового імені..."

З "Окрушин" Дарини Дмитрівни:

"Геніальність — це натхнення у найдосконалішому своєму вигляді. — Воно, як і натхнення, має свої припливи і відпливи. Цим то і пояснюються низини і вершини в житті і творчості геніальних".

Критик Маргарита Малиновська писала в "Літературній Україні" 27 лютого 19,67 року:

"Сестри Річинські" — відповідальна частина життя талановитої письменниці, відчутний наслідок її роздумів і тривог, вагань і рішень. На кожній сторінці роману лежить міцний почерк письменниці, її творчої індивідуальності й самобутності. Неповторна авторська інтонація, якась дуже інтелігентна, по-жіночому мудра, пробивається то ліризмом, то поетичністю, то жорстокими металевими нотками, то по-народному солоним жартом чи вбивчою іронією..."

Роман Іваничук згадує:

— Дарина Дмитрівна була до мене особливо прихильна. Я часто бував у неї вдома, вона уважно стежила за моєю творчістю. Одне слово, була вона для мене нанашкою — так у покутських і буковинських селах називають хрещену матір. І, звісна річ, я ношу в пам'яті десятки епізодів, які так чи інакше пов'язані з Вільде, сподіваюсь, що колись напишу про неї свій нарис. У даному випадку хочу наголосити на вмінні письменниці організовувати навколо себе людей, створювати добролюдські стосунки.

Відомо, що споконвіку в колективах людей творчих часто-густо виникали непорозуміння, суперечки, заздрощі. І хоч кожний із нас, ,. письменників, знає, що він значить у літературному процесі, який у нього талант, яка суспільна значимість його писань, усе ж ми інколи не можемо поділитися славою. Дарина Дмитрівна, будучи певний час головою Львівської організації Спілки письменників України, напрочуд делікатно вміла згладжувати конфлікти, кожному віддавала належне, при цьому не розкидалася ні фальшивими похвалами і поклонами, не курила міфіам і не роздавала лаврових вінків. Любила при нагоді повторювати:

— У літературі, як і в житті: як собі хто постелить — так і виспиться.

Організованості, здруженості в письменницькому колективі Дарина Дмитрівна домагалася влаштуванням цікавих літературних вечорів, зустрічей, автобусних поїздок у Карпати. Та, мабуть, найбільше подобалися письменникам "вечори останньої сторінки", які відбувалися у приміщенні нашої Спілки напередодні свята Нового року і котрі Дарина Дмитрівна продумувала до найменших подробиць: тоді розігрувались нею-таки створені інтермедії, виконувалися спеціальні пісні, Роман Лубківський писав з цієї нагоди новий, розділ жартівливої поеми на мотив "Лиса Микити" Івана Франка; в іронічно-гумористичній поемі впізнавали себе чи не всі наші письменники, у тому числі й Вільде; вона там фігурувала під псевдонімом мавпи Фрузі. Інша на її місці страшенно, може, образилась би, а Вільде зрозуміла жарт, для "новорічного маскараду" навіть роздобула маску мавпи.

Ще хочу додати, що головним номером вечора була знаменита печена картопля і квашена капуста — природний харч, як казала Дарина Дмитрівна, котрий привозила з дому.

Треба було тоді бачити Вільде — веселу, розсміяну, дотепну, інколи ущипливу, але завжди по-людському добру, товариську. На все життя я запам'ятав, як вона, наспіх переодягнувшись циганкою, підходила до кожного з нас і пропонувала:

— Ану покажіть-но долоню, буду вам ворожити.

Вона кожному наворожувала щастя, славу, гроші; кому чого бракувало — усе те Вільде давала від щедрот своїх.

"Вже перша книга роману ("Сестри Річинські" — Р. Ф.) додала і без того шанованому імені Ірини Вільде високої читацької поваги і непідробленої, щирої вдячності. Бо роман був не просто собі великий за обсягом, він не просто зацікавлював нас гарно виписаними людськими характерами, і не в багатстві побутових картин і деталей була цінність першої книги "Сестер Річинських" — насамперед подив і найвищі суперлативи на адресу авторки викликало те, що вона поставила перед собою, може, уперше в українській і в російській літературі... надзвичайно важке до виконання завдання: показати, як великі ідеї революції та комунізму приносять духовне визволення не тільки передовим представникам класового суспільства, не тільки робітникам і селянам, не тільки прогресивним інтелігентам, ай (і це дуже важливо) усьому народові, включаючи навіть, здавалось би, найінертніші його прошарки..." (П. Загребельний. "Пригода з4 сестрами Річинськими").

Влітку 1970 року літературні зацікавлення привели мене в Пістинь — гуцульське село на Косівщині, яке має столітні традиції розвитку, збереження і примноження народного ужиткового мистецтва: відома повсюдно пістинська кераміка, ткацтво, що в останні роки посилено розвивається, зокрема виробництво славетних на весь Радянський союз ліжників. Щоправда, на цей раз я приїхав до Пістиня не заради ліжників, "писаних верет" чи дзвінких жбанів — мене зацікавила історія роду Миронюків — цілої династії, яка з діда-прадіда пов'язувала своє життя з лісом: і прадід, і дід Микола, і батько Юрій Миколайович, і син Юрій Юрійович "служили" в лісі то "камеральними сторожами", то об'їждчиками дідича Яворського, то вже лісниками Косівського державного лісництва.

У Пістині Миронюків називають заледве не лісовими мольфарами, їхнє подвір'я знає кожен, і не минуло й півгодини, як я уже сидів у їхній хаті —

новозбудованій, заквітчаній рушниками і килимами, начиненій запахами сухої деревини, гірських трав і ще заполоненої ритмічними ударами ляди ткацького верстата: крізь відчинені двері було видно, що в сусідній кімнаті працює за верстатом Юркова дружина Анна.

Сталося так, що моє знайомство з великою родиною Миронюків почалося із згадки про... Ірину Вільде. Виявилося, письменниця, незважаючи на те, що мала свою дачу у карпатському селі Дора, протягом кількох років наїжджає улітку до Пістиня і, як звичайно, помешкання винаймає у Миронюків: мені навіть показали на мансарді "Віль-дйшин покій" — невеличку кімнатку, скромно умебльовану, але напрочуд світлу — вікна дивилися на південь.

Дарина Дмитрівна володіла даром прихиляти до себе людей. Миронюки в Пістині розповідали, що перебування письменниці в їхній хаті завжди оберталося у свято: Вільде влаштовувала "гостини", на які скликала сусідів, своєрідні жіночі вечорниці, а одного разу затіяла весілля для своїх знайомих, яке, щоправда, не відбулося через те, що котрась із наречених не з'явилася на визначений час. Сусіди Миронюків були здивовані щедрістю письменниці — кожному, в тому числі й малознайомому, вона могла позичити грошей, а якщо, чуєте, "котресь скривиться, як небожа, то письменниця про позичені гроші забувала". У Пістині на кожному кроці я подибував слід Дарини Дмитрівни: тут цікавилася, як тчуть верети, килими, ліжники, там записувала детально види і способи гуцульського ткання; на іншому подвір'ї її цікавили співанки, легенди; ще у третьому просто запитувала про життяб^ття, а в четвертому нотувала гуцульські діалектні слова, які вразили її, мабуть, своєю колоритністю.

Цілий Пістинь був насичений присутністю письменниці; Пістинь був замилуваний її скромною особою.

Уже у Львові зустрівшись із Дариною Дмитрівною, спитав її:

— Що спонукає вас лишати обжиту дачу в Дорі і мандрувати по гуцульських селах? Чого, скажімо, ви шукали в Пістині?

— Насамперед, шукаю людей... шукаю добрих людських стосунків, приятелю мій Романе. У Дорі на дачі все для мене знайоме, бачене: навіть надокучливе, бо дача — це тільки дача. Пістинь, наприклад, чи Шешори, чи Космач, чи Криворівня — то цілі світи. Ви, наприклад, будучи в Пістині, бачили біля старої церковці руїни чернечих келій, що схожі на нори, в яких, переповідають, жили схимники, що постались, покутуючи чужі гріхи? Це тема, мій друже, для великого психологічного роману: людина бере на себе чужий гріх і покутує його до смерті.

— Але ж, як мені відомо, ні цього роману, ні будь-якого іншого на "карпатську тему" писати не збираєтеся. Вас далі цікавлять поглиблення і розширення "Повнолітніх дітей", працюєте над п'єсами і разом І-З'тим манить гуцульський край — його легенди, казки, повір'я, народне мистецтво. Чи не здається вам, що марнуєте дорогоцінний час?

— Чоловічку,— відповіла вона,— якщо я приїду в Пістинь чи в Шешори лише для того, щоб напитися води з гірської криниці, то вже мій час продовжений, не змарнований. Карпати — це моє життя, а не лише об'єкт для описування у літературних творах. Отак.— І несподівано закінчила: — А чи ви чули, що прадід Миронюків — Дмитро із Пістиня — гуляв в опришках? Я десь вичитала.

Ірина Вільде у низці творів, написаних до 17 вересня 1939 року, часто торкалася національного питання. Павло Архипович Загре-бельний у своїй рецензії на першу частину другої книги "Сестер Річин-ських" зауважив, що "...у романі, як мені здається, не завжди вдало поставлено політичні акценти в тих місцях, де йдеться про національне гноблення українців у панській Польщі. Національне щоразу витискує соціальне, створюється враження, що тільки українці були гноблені, а поляки були тільки гнобителями (хоч подекуди авторка й згадує гноблених поляків), проблема багатих і бідних змазується, натомість виростає тільки проблема гнобителів-поляків і гноблених українців..."

Ірина Вільде так відповіла рецензентові:

"...Дозволю собі посперечатись з Вами. Марксисти виходять— з дійсних даних даного часу і епохи. Дозвольте, що відповім Вам запискою чи краще випискою з щоденника Маркіяна Івашкова (героя роману — Р. Ф.), якого ви ще не читали:

"Мене переслідують не тому, що я син бідняка чи робітника, а то-су, що я-українець.

Мені не дають роботи не тому, що я пролетарського походження, а тому, що домагаюся її українською мовою. І не тому я безробітний, що для мене роботи взагалі нема, а тому, що за неї я повинен платити вірою і національністю своїх прадідів".

Вам, наддніпрянцям (писала далі Вільде), важко зрозуміти специфічні умови, в яких ми жили. Кожний українець-інтелігент, кожний кваліфікований робітник-українець, кожний селянин міг поліпшити свої матеріальні справи ціною "переходу на польське". Така політично-економічна тактика була тут (у Галичині — Р. Ф.) своєю дорогою..." (А. Загребельний. "Неложними устами").

Вільде писала, розмірковуючи над працею письменника: "...Гола теорія без усвідомлення кровного зв'язку з народом, без патріотичних почуттів до землі, яка тебе породила, без отого навіть трохи романтичного захоплення минулим і сучасним твого народу, без отого відчуття тотожності твого пульсу з народним небагато дасть. Вийде, як говорять інколи наші критики, дуже правильний, але емоційно мертвий твір..."

Розповідає поет Роман Лубківський:

— Я доволі часто спілкувався з Вільде, і міг би багато розповісти про Дарину Дмитрівну: я, хоч не часто, але бував у неї вдома. їздили ми з нею

у далекі творчі відрядження, бував у неї в гостях на дачі в Дорі. Дарина Дмитрівна любила, коли до неї у Дору приїжджали Роман Іва-ничук, Василь Лозовий, Роман Кудлик та інші львівські літератори. Крім нас, за столом уже сиділа, бувало, громадка жінок — "Вільди-шиних приятельок", як вони себе називали. І про що ми тільки не розмовляли в літні гірські вечори: мріяли про нові твори, сперечалися з приводу прочитаного, жартували, виспівували за чаркою коломийок. Дехто з нас вирушав із дачі Дарини Дмитрівни в незабутні мандри по Карпатах: до Яремчі, Ворохти, Верховини, Косова...

З усіх, однак, вечорів у Дорі я найкраще пам'ятаю один: ясний, прозорий, навдивовиж голосний як дзвін. Скажеш слово — і покотиться воно, мов із срібла лите. Невидимі ліси на горах шуміли тихо і грізно. Дора улягалася спати — вогники у вікнах хат гасли, і здавалось, що попід вікнами по селу хтось ходить... хтось сильний і добрий... може, Чугайстер ходить і гасить вогні.

— Очевидно, варто було тільки з-за одного такого вечора приїздити бозна-звідки аж сюди на дачу? — чи то питав хтось самого себе, чи то стверджував.— Чи як гадаєте, Дарино Дмитрівно?

Вільде сиділа поміж нами, накинувши на плечі светр; вона ласкаво поглядала на нас, було їй, мабуть, приємно, що в її оселі, правда, ще недобудованій, звучали вірші, суперечки, пісні — вона намагалася "не відірватися" від молодих; вона не відповідала на запитання, а потім таки сказала:

— Я, хлопці, не люблю слово "дача". Це щось таке курортне, від-починкове, я ж приїжджаю сюди працювати. І приїжджаю, щоб побути на самоті з самою собою, а це дуже важливо для письменника; і приїжджаю, щоб побути на самоті з власною совістю. Розумієте? А красу, екзотику, якщо хочете, можна побачити і в Стрийському парку у Львові.

Закінчуючи своє "Слово з нагоди присудження літературної премії імені Тараса Шевченка", Вільде заприсяглася:

"Мій вік не дозволяє мені давати повноважні обіцянки, але в одному я певна: не напишу ні рядка проти моєї громадянської совісті".

Я мав нагоду чути, як вона говорила від імені своєї громадянської совісті. Було це на початку сімдесятих років, коли окремі львівські науковці й літератори зводили якісь особисті порахунки з критиком і літературознавцем Степаном Михайловичем Трофимуком. Не знаю, коли, кому і чим насолив цей лагідний і тихий чоловік, але звинувачення сипалися на нього досить таки густо. Бідолашний Степан Михайлович не вмів і не хотів воювати з своїми явними і потаємними ворогами, він ходив безпорадний, розбитий, власне, тоді саме й причепилася до нього хвороба, від якої згодом і помер.

Найсумніше в цій історії було те, що всі, кому це належало знати, знали, що Трофимук як людина, як літератор чесний, чистий, як білий сніг, однак ніхто не зважувався брати його під захист. Мало того, на черговому зібранні творчої інтелігенції виступив один старий письменник (імені його називати не буду, бо він теж уже покійний) і, так би мовити, на повний голос звинуватив Трофимука в семи смертних гріхах: мовляв Трофимук і се, і те, і некритично він колись у своїй статті поставився до творчості такого поета, як Богдан-Ігор Антонич.

Одне слово, "розмалював" Степана Михайловича, як кажуть, під горіх.

На другий день Вільде зустріла промовця у коридорі видавництва "Каменяр". Я не хотів бути свідком їхньої неприємної розмови, але Дарина Дмитрівна притримала мене за руку:

— Я хочу, щоб і ви чули,— сказала.

Учорашньому промовцеві вона не дивилася у вічі, вона дивилася собі під ноги, витираючи хустинкою окуляри*

— Боже, боже,— зітхала,— я доживаю до старості і завжди бу-ла-м переконана, що в нашому письменницькому ремеслі найголовнішими є честь, совість. Хіба вчора ви не знали, що Трофимук чи не перший у нашому літературознавстві дослідив літературний процес у західних областях України, зокрема становлення пролетарської літератури? Хіба ви не знали, що він певною мірою відкрив нам Василя Бобинського, багатьох авторів "Вікон"? Хіба вам не відомо, що Трофимук ніде й ніколи не блукав, і єдине його лихо — це те, що він не вміє за себе постояти. А ви що з ним учора зробили?

Вільде не стала чекати ні пояснень, ні виправдовувань — мов сліпа спускалася сходами з четвертого поверху.

Хочу закінчити це есе про Ірину Вільде невеличким епізодом, який запам'ятав з весни 1975 року. Разом із викладачем Івано-Франківського педінституту, який цікавився старожитностями, ми того дня побували в Надвірній, Микуличині, Ворохті. Після обіду мій приятель повіз мене до церкви в Дорі — оглядати старі ікони. Власне, до церкви ми не заходили, ціла купа церковного начиння, серед нього давня ікона — так звана Житіє святої Варвари — мокло і нищилося у дзвіниці. Старому чоловікові, який показував ці мистецькі скарби, очевидно, надокучили наші вигуки обурення з приводу нелюдського ставлення до ікон, бо він намагався якомога скоріше нас позбутися. Він сказав:

— Та вже, мабуть, не дадуть тим образам пропасти, не бійтеся. Вже ними цікавилася письменниця Вільде, яка має у нашому селі вілію.

Правду кажучи, до того часу я не мав щастя побувати на дачі письменниці в Дорі, тому спитав:

— Чи не знаєте: тут Вільде тепер?

— Тут,— відповів селянин і показав дорогу до "Вільдишиної ві-лії".

Я не міг обминути щасливої нагоди і незабаром уже стояв перед дачею. Саму Вільде я побачив у саду: старенька жінка обкопувала дерево; дерева ще стояли голі, нерозбруньковані, але вітер уже пахтів свіжою розкопаною землею... пахтів вітер теплом.

Мене схвилювала її проста і свята робота; я згадав давню нашу розмову про те, що кожний письменник — це розлоге дерево, густо поросле гіллям, а на кожній гілочці інше листячко шелестить, інша пташка співає, по-новому сонце переломлюється, інакше відлунюється пісня. Дерево — цілий всесвіт.

МАГІЯ СТАРОГО ПЕРГАМЕНУ

Він геть чисто про все забув.

Він узяв квиток, сів у чернівецький поїзд і поїхав до Коломиї, кваплячись до матері, яка несподівано захворіла; він любив свою Коломию, особливо напівсільські її околиці, забудовані дерев'яними будиночками, що їх колись величали то котеджами, то віллами, а тепер вони погор-билися, позападалися подекуди в землю по самі вікна, позаростали здичавілим бузком, позираючи з-під іржавих дахів, здивовано і злякано на гурти білих і високих будинків, що звідусіль наступали на них; він, однак, любив і це зелене запустіння, і тишу, що панувала тут від сотворіння світу, і нічого дивного в його любові не було — тут минула його юність...

Він завжди їхав до Коломиї з радістю, з передчуттям добрих зустрічей, веселих розмов, безконечних мандрівок у молодість, а сьогодні сидів у вагоні пригнічений, сумний, і телеграма, що. сповіщала про мамину хворобу, раз у раз нагадувала про себе; він діставав її з кишені, перечитував кілька скупих слів, підписаних сестрою, і потішав себе, що нічого страшного з мамою не могло трапитися; він

п'ятдесятирічний сивий чоловік, не міг уявити себе без матері, котру не просто любив, як і належить любити синові — мама була його другом, порадником, літературним критиком і обороною перед несправедливістю, яка часом на нього нападала.

Він, отже, їхав до Коломиї, забувши, що назавтра його і мене чекали учні дев'ятих класів однієї з дрогобицьких шкіл, які давно задумали цікавий, на їхній погляд, вечір на тему: "Як пишуться історичні романи?"

Мусив я їхати сам.

Це був ризик, Роман Іванович мав на той час за плечима "Мальви", "Черлене вино", "Манускрипт з вулиці Руської" — книжки широковідомі, широкочитані, часом критиковані, особливо перша, а найбільше таки хвалені критиками, а головне — Іваничук був колись учителем, і я неодноразово бачив і чув, як він глибоко і просто (при цьому ледь усміхаючись у сиву бороду) вміє розмовляти з читачами. І що важливе: він не шукає дешевої слави, рідко підтакує читачам, часом різко, мовби навідліг відкидає помилкові докази, а все ж... а все ж читачі різного віку — старі і молоді — завжди захоплюються ним і довго не відпускають зі сцени.

І ось сьогодні на сцені я сам; я теж нібито маю якесь відношення до історичної романістики і був готовий повести розмову широку і, мабуть, для школярів цікаву, адже в останні роки до читачів прийшли нові історичні романи Павла Загребельного, Раїси Іваниченко, Валерія Шевчука, Петра Угляренка, Михайла Івасюка, Бориса Загорулька, Теодора Микитина та деяких інших письменників. Історичні романи і повісті, які вони писали, різні, безперечно, за своїм художнім рівнем, однак усіх їх єднає увага автора до минувшини, і всі вони, "історичні книжки"— повинен сказати відверто — незважаючи на різний художній рівень, ні на день не залежуються на полицях книгарень.

Є, очевидно, потреба заглянути у криницю і побачити давнину; потреба ця йде, гадаю, не від утоми сучасними ритмами, не від перенасичення теперішньою цивілізацією, як це інколи пишеться, і навіть, мабуть, річ не в потребі докопуватися до свого кореня; річ, очевидно, простіша: люди в усьому світі сьогодні напрочуд тонко відчувають зв'язок часів. Минуле, сучасне і майбутнє становлять мовби єдине ціле... становлять, власне, світ, у якому живе сучасна людина.

...Шкільний актовий зал слухав мене уважно, поміж юними головами світилися сивиною і старші — прийшли на вечір також учителі, запитань виникло багато і найрізноманітніших: від наївних скарг, що "історичну книжку" нелегко купити (малі, отже, тиражі) до прохань перевидати твори відомих свого часу літераторів Юліана Опільського та Андрія Чайковського. А на закінчення, коли я уже був утомлений, наче після косовиці, на задньому ряду підвелася молода вчителька і сказала:

— За все добре, що ви тут нам оповіли, дякуємо. Але розкажіть нам, будьте добрі, наостанок іще про одне: що тепер пише Роман Івани-чук? І як пише? І чи, може, знаєте, як починався той чи інший його роман?

Від стіни до стіни й аж до високої стелі, як зграя птахів, злетіли оплески: Іваничука тут знали, любили, чекали на нього, шанували: оплески, здавалося, сідали мені на плечі, і я гнувся під їхнім тягарем... гнувся, бо, правду кажучи, розгубився від цих простих і одночасно складних запитань. Певна річ, я міг тоді "загально поінформувати", іцо Роман Іваничук пише новий роман про Маркіяна Шашкевича... і не так, може, про Шашкевича, про "Руську трійцю", як про глуху і чорну годину, що панувала в Галичині в першій половині XIX століття, і як у тій чорній годині на злість усім ворожим числам проростала маленька провесняна квітка.

Та це, однак, були загальні слова. Так само загально я міг, скажімо, розповісти про його романи "Черлене вино" і "Манускрипт з вулиці Руської". Одначе ж молода вчителька із заднього ряду очікувала іншої відповіді...

Я знаю Романа Івановича хтозна з яких часів... ще з того далекого 1959 року, коли він, молодий, енергійний, без єдиної сивої волосинки і, звичайно, без бороди, загостював до моєї івано-франківської квартири з першою книжечкою своїх новел "Прут несе кригу", і я, ще тоді "без-книжний" новеліст, страшенно Романові заздрив, що його відразу помітила критика, відзначаючи, що він має добру новелістичну школу Василя Стефаника та Михайла Коцюбинського; я заздрив його новелам, теж карпатським, як і мої... але мої новелістичні герої були підняті мовби на котурни, навколо їхніх голів світилися німби, як у святих апостолів, Іваничукові ж вуйки та молодиці навпаки — проростали із землі, з каміння, з долі і з недолі.

Тепер із Романом Івановичем Іваничуком ми працюємо більше півтора десятка років — гори слів перевіяли, зіткали, як кажуть гуцули, не одну верету, і часом тую верету розривали палкими суперечками. А все ж я не міг відповісти, як починався, приміром, його знаменитий роман "Манускрипт з вулиці Руської", який був відзначений премією Андрія Головка; я не знав, з якого зеренця, з котрого пуп'янка він виріс.

І я чесно розвів руками перед учителькою, яка чекала відповіді.

А може, все те, "з чого починається роман", відоме лише самому письменнику і нема потреби знати про це широкому загалу?

Не варто надто захоплюватися "історичними пригодами" дуже популярного в Галичині у двадцятих-тридцятих роках белетриста Андрія Чайковського, про якого в радянському виданні його творів сказано, що до оцінки повістей і оповідань Чайковського треба підходити діалектично: необхідно знати, що у своїй громадянсько-політичній та літературній діяльності він допускався певних помилок. З другого боку — сприяв викриттю соціальних протиріч і несправедливості капіталістичного ладу, особливо в таких повістях, як "Олюнька", "В чужому гнізді" та інших.

Проте Андрія Чайковського найбільше знали як історичного белетриста: він написав цілу низку "козацьких повістей", більшість з яких були поверхові. Письменник щедро ідеалізував своїх героїв, приписував їм усі "чесноти світу", але читали його книжки в наших містах і селах дуже широко. В бібліотеках записувалися за ними в черги, у книгарнях нові видання розходилися блискавично. Пам'ятаю, коли десь узимку 1938 року я ще хлоп'ям протягом майже цілої зими бігав у сільську читальню, в якій "голосно" зі сцени, почергово міняючись, при світлі гасової лампи читали повісті Чайковського "За сестрою" і "На уходах".

* Читальня, як звичайно, була щовечора переповнена чоловіками і жінками; ніхто не курив, не перешіптувався — боялися слово недочути або ж пропустити.

Це було не стільки захоплення писаннями Андрія Чайковського, скільки діяла на людей магія історії: художнє слово дивним чином відривало селянина від щоденного нужденного життя, від голодних дітлахів, від наїздів податкових "здикуторів", від тяжкої роботи і вводило його в давноминуле життя, розповідало про героїзм предків.

У шістдесятих роках мені пощастило познайомитися з сином пись-■менника — Андрієм Андрійовичем Чайковським, який працював директором чи то районної, чи то міської бібліотеки в Коломиї. Андрій Андрійович, незважаючи на похилий вік, був надзвичайно комунікабельною, товариською людиною, він знав безліч історій, пов'язаних не тільки з його батьком, а також і з іншими українськими письменниками. Я заохочував його записувати "для пам'яті" ті чи інші еиі-зоди-історії, Андрій Андрійович обіцяв "дещо зробити", у тому числі розповісти у пресі, як він разом із засновником і директором Коломийського музею гуцульської народної творчості В. В. Кобринським врятували від знищення німецько-фашистськими окупантами цілу бібліотеку. І це був справжній подвиг.

Андрій Андрійович любив розповідати родинну легенду про те, як його батько, юрист за професією і письменник за покликанням, котрого

свого часу дуже хвалив Іван Франко, узявся писати історичні повісті. Діялося це чи то в Бережанах, чи то в Рогатині, а чи, може, у Сам-борі — в одному із загумінкових галицьких містечок, в якому письменник працював адвокатом, "хлопським оборонцем", як його тоді називали. Отож, буцімто котрогось дня Чайковському принесли старий напівзотлілий пергамен, знайдений серед купи старих книжок у місцевому латинському костьолі, і нібито на пергамені залишились тільки початкові літери, написані старою українською мовою: "До людей грецької віри у Землі Руській". Унизу час зберіг підпис "Зіновій-Богдан

Хмельницький, гетьман війська запорізького, рукою власною". Крім цих слів текст грамоти був стертий, видряпаний, у багатьох місцях пергамен світив дірами, однак люди, які принесли його письменникові, вірили, що в грамоті Хмельницького прихована таємниця, є у ній слово, гетьманська порада, як здобути волю і щастя.

— Бо хіба інакше отці-єзуїти приховували б козацьку грамоту від нашого народу стільки років? Вони, бачите, приховали її, осліпили, виколупавши з неї живе слово за словом. Отже, боялися єзуїти козацької грамоти. Отож вам, пане Андрію, належить тоте слово відновити, грамоту, як слід прочитати, бо люди хочуть знати, як воно насправді діялося.

Люди хотіли знати історію.

І нібито Андрій Чайковський, довгими годинами і днями просиджуючи над старим пергаменом, поступово переймався таїною давнини, учився день за днем проникати у світи і віки, які давно минулися, і що ніби спонуканий людською потребою знати історію, письменник був страшенно здивований наївною людською вірою у те, що історія на-правду зберігає секрети, як жити сучасному поколінню; і нібито Андрій Чайковський сам не помітив, як піддався магії старого пергаменту і взявся "відтворювати історію в образах" — писати книжки. Важко сьогодні сказати, чи насправді існував десь-колись пергамен, принесений в адвокатську канцелярію Андрія Чайковського, зате впевнено можна

відповісти: письменник навдивовижу точно вловив прагнення своїх тогочасних читачів пізнати самих себе. А звідси й незвичайна популярність історичного белетриста.

Магія історії не тільки в її "читабельності"; історія не списується в архіви, не викидається на смітники, не вириваються з неї сторінки; навіть ганебні сторінки, писані предками, можуть знадобитися сучасникам, щоб не повторювалися старі помилки; історія — це не стільки події, рухи мас, вчинки великих людей, це, насамперед, вікопомний народний досвід.

Досвід схожий на криницю, до якої ніколи не заростають стежки.

Хто із нас, пишучи братії, не задумується: навіщо я пишу і для кого пишу? Уявляю, скільки можна було б прочитати цікавих суджень, щирих і фальшивих зізнань про письменницьке ремесло. Готуючись до написання цього есе, в ряді інших питань, які я збирався з'ясувати під час розмов з Іваничуком, мало також бути питання про сенс письменницької роботи. Роман Іванович, однак, мене випередив. Якось серед гожого літа й зустрів його під розлогими липами на своїй же вулиці — на вулиці Маяковського. Траплялося, що я й до того здибав його — взимку з лижами на плечах, улітку — в легкому спортивному одязі: Іваничук поспішав на недалеку Погулянку, знаменитий львівський лісопарк, поритий ямами, усипаний горбами, де "тяжко ходити, зате легко думати", як пояснював Роман Іванович.

На цей раз Іваничук на Погулянку не квапився. Був сумний і пригнічений, ув один день мовби постарілий. Я знав, що в нього тяжко хворий маленький онук Данилко — дідова втіха і надія, проте не сподівався, що хвороба буде прогресувати, і хлопчик перебував на грані життя і смерті.

— Мабуть, утрачу його,— сказав Роман Іванович безнадійно. Власне, не сказав, а тяжко схлипнув. Посіріле його обличчя виповнилося болем, ув очах зблиснули сльози. Признаюся по правді: Івдни-чукові сльози мене

приголомшили. До тієї хвилини я знав його трохи сухуватим, часом різким, погордливим, інколи — їжакуватим; я чув, що багато молодих літераторів, яких, працюючи в редакції журналу "Жовтень" завідувачем відділу прози, він вивів у люди і благословив на літературну діяльність, побоювалися його відвертих, безкомпромісних суджень про їхню творчість. Декому здавалося, що в нього надто розвинуті егоїстичні почуття: ще хтось не завжди наділяв його лірикою і гумором; про нього говорили, що він "коломийський австріяк" — точний, педантичний, неусміхнений для чужих і незнайомих.

Людина по-справжньому пізнається у біді, тим більше пізнається письменник.

Людина стає сама собою у горі. Іваничук стояв тієї днини під липами по вулиці Маяковського без звичних своїх маскувальних одеж, за якими ховав і ховає від людей доброту і певну наївність свого характеру. Тяжка хвороба онука оголила його дощенту, він був мовби аж приречений і примирений з тим, що, здавалося йому, неодмінно мало статися.

Виявляється, треба було добувати якісь дефіцитні ліки; треба було скинути з себе люті чари безнадійності; треба було щось робити, волати на допомогу, кричати, вимагати, стукати в усі двері.

Не похвалюся, що я виявився добрим Чугайстром, таким собі карпатським ворожбитом, який одним помахом руки і одним словом зняв з Романа Івановича весь тягар і розпач, ні, я тільки порадив йому не миритися з лихом, а може, й вимагав, підштовхував, не давав змиритися з тим, що десь йому відмовили, десь по-канцелярському байдуже відповіли, що нібито про потрібні йому ліки ні слухом, ні духом не знають.

І Роман Іванович знову повернувся в облздороввідділ...

Здається, що цей випадок, про який оповідаю, не має прямого стосунку ні до історичної романістики, ні взагалі до літературної

творчості, адже трапилася житейська річ: біда-то ходить не по вертепах, а по людях. А все ж недавно, коли Роман Іванович прийшов із своїм трирічним Данилком — жвавим, веселим гуцуликом — до редакції "Жовтня", коли я підхопив чорняве хлоп'ятко на руки і воно, ласкаве і прихильне, на мить, як ластів'ятко, притулилося до грудей, то в моїй пам'яті раптово вибухло, як граната, начинена шрапнеллю, Іваничукове схлипування на вулиці Маяковського; у схлипуванні він тоді сказав, що тяжко йому буде писати, якщо трапиться нещастя... тяжко бути письменником, якщо в тебе нема онуків.

Це було сказано дуже інтимно, особистісно, може, навіть суперечливо. Та коли вдумаєшся у сказане, коли зважиш тверезо, то письменнику направду треба думати про онуків, про покоління тих майбутніх читачів, які прийдуть опісля.

І коли сідаєш до столу й береш у руки перо, коли заглиблюєшся в епохи, що давно минули, то так важливо, чуєш, пам'ятати про онуків і правнуків, що прийдуть.

Один "історичний" письменник, якого читають, мабуть, не менше, ніж Романа Іваничука, і якого, щоправда, критика не вельми вихваляє, так був заплутав мандрівку свого героя у черговій своїй повісті від пункту "А" до пункту "Б", що її, мандрівку, можна порівняти з поїздкою зі Львова до Києва через... Краків. А все трапилося через те, що шановний письменник не мав ні часу, ні охоти виїхати, прокотитися по дорозі автобусом... по тій дорозі, яку його герой понад триста років тому подолав верхи на коні.

Тоді помилки не трапилось би.

Іваничук ніколи не "уявляє" собі приблизно топографії місцевості, на якій відбуваються події в його романах, він її мусить бачити воочію, посидіти на землі, відчути її тепло, підставити обличчя вітрові, поговорити з людьми.

Так, очевидно, роблять усі справжні художники. Павло Загребельний, наприклад, сідаючи за свій роман "Роксолана", попросив мене показати йому Рогатин, де народилася і виросла Настя Лісовська — майбутня Роксолана,— жадав набратися духу рогатинського, його сивого чару. Посередині роботи над романом Павло Архипович відчув конечну потребу поїхати до Стамбула, походити його старими вуличками, постояти біля мечеті-усипальниці Роксолани, надіючись, може, що віки закарбували в камені не тільки пам'ять про потурчену дівчину з Рогатина, а й також її плач, смертельну тугу за Україною.

Так само Іваничук.

Він обходив і об'їздив уздовж і впоперек цілий Крим; у Феодосії, у проклятій козаками Кафі, цілий день просидів на місці, де, за переказами, був невільницький ринок... сидів, проймався жаром розпеченого каміння, вбираючи в себе ритм сучасного, по-курортному веселого міста і думав про невольників з України, яких тут продавали на всі чотири сторони світу і сльози прокляття котрих упали, затвердли навічно десь тут, на цьому розпеченому південним сонцем камінні, на цій землі.

Адже не може бути, щоб сльози не залишили по собі сліду... все залишає по собі слід: і добро, і зло, і туга, і ненависть, і жаль, і куля, і перо...

А настала потреба, і Роман Іванович, який, між нами кажучи, забобонно остерігається авіації, сідає ж таки в літак (а що вдієш?) і летить до Ленінграда, а звідти вже морем — до оповитих таємницями, як туманами, Соловецьких островів.

Його там спитали:

— Чого тут шукаєте в монастирі? Вчорашнього дня? Екзотики? Він відповів:

— Істини. І ще хочу знати, як дихає північне море, як кигичуть чайки, як росте на дикому камені ліс. Я мушу обрости тисячами подробиць, які можу знайти тільки тут... тисячу знайти, а сотні лише використати. Тоді я походжаю собі по роману, як господар.

...Я пишу, ці рядки, а Роман Іванович щойно прилетів з Азербайджану — шукав там слідів відомого вітчизняного математика, одного із засновників Кирило-Мефодіївського братства Миколи Гулака, про якого збирається розповісти в новому романі "Четвертий вимір".

— І таки знайшов Гулакові сліди? — питаю його.

— Про сліди не питай. їх багато. Я відкрив для себе землю, що стала для Гулака другою Україною. Розумієш?

Як історичний романіст, Роман Іваничук зроста буквально посеред критичних пострілів, часом дуже дошкульних, болючих і несправедливих, а в багатьох випадках — і правильних. Та все ж у цьому зростанні йому найбільше запам'ятався випадок з таким собі Гомиком— відомим у тридцятих роках у рідному селі Романа Івановича — Трачі, та й на цілій Крломийщині "розбійника-опришка". Безперечно, і сам Гомик, і ще декілька "розбійників", які, бажаючи повторити вже в інших соціальних умовах подвиги славнозвісного опришка Олекси Довбуша, ставали на шлях романтичного "збійництва", сподіваючись таким чином домогтися поліпшення народної долі, заслуговують історичного та художнього дослідження.

Від них, очевидно, не можна відхрещуватися, але й не можна їх ідеалізувати.

І в кожному випадку їхнє життя, "походи" і "боротьбу" треба вивчати скрупульозно, уважно, підходити до них із історичної точки зору.

Колись Роман Іванович про цю вимогу забув.

Ще в дитинстві, наслухавшись розповідей про Гомика, про його "ходіння на панів", на власні очі побачивши його, Гомикове, ефектне самогубство на сільській сцені під час вистави про опришків ("Хіба вам, домарям, грати Довбуша та його хлопців!" — вигукнув Гомик, вихопившись із-за куліс на сцену.— Хіба ви вмієте жити, боротися і вмирати? Ось як умирають опришки!". По цих словах приклав собі револьвер до грудей, вистрелив у серце і впав мертвий на очах усієї читальні), Роман Іванович "живцем" увів цього псевдогероя в одну із своїх повістей, не шкодуючи для нього ні захоплення, ні співчуття.

І був за це покараний — ні, не критикою, а місцевими-таки, сільськими людьми, які знали, що Гомик насправді був далеким від розуміння потреб боротьби за національне та соціальне визволення.

Цієї ночі могло й не бути...

Потім, згадуючи літню, повну чару і таємничості ніч в Одеському іамку, Роман Іванович оповідав, що якраз тоді остаточно визрів у нього задум роману "Черлене вино", який, власне, став першою частиною історичної трилогії про львівське середньовіччя. Ідею написання твору подав один із його друзів, який "розумівся" на історії і зумів захопити письменника вже тим фактом, що в 1431 році Олесько стало центром повстання проти польських феодалів за відновлення галицько-волинської державності. На чолі руху став одеський староста Іван Пре-служич. До замку, що стояв на галицько-волинському порубіжжі, потяглися воїни з навкружних країв. На фортечних воротях знову, як ш часів останніх галицьких князів, замайоріли давні, обпалені в битвах стяги. І не дивно, що польський король Ягайло спорядив проти ворохобників величезний на той час загін королівських військ під командою мазовецького князя Казимира та старости Яна Мен-жика.

Майже два роки Преслужич не випускав із рук важкого меча, і майже два роки русичі відвойовували своє право на вільне життя. Аж поки не зайшло сонце на довгі століття.

Власне, Іваничука як письменника, як дослідника народних характерів цікавили, з одного боку, пориви озброєних мечами мужів, а з другого — він уже оглядався на невольницьку ніч, що спускалася над Галицькою та Волинською землею, і шукав у тій густій темряві порятунку для людей, світла книжок, розуму, мистецтва. Його уява воскрешала, викликала з небуття поруч із суворими воїнами також книжників, писців, ізографів, філософів, яким після того, коли на фортечній брамі був зламаний руський меч, належало боронити і далі вести свій народ у прийдешні віки.

Тієї першої ночі в Олеську Іваничук ще був фактично чистою таблицею, ще його не обтяжував тягар знань, почерпнутих з бібліотек, іще він не збагатився тисячами подробиць, які потрібні письменникові в його роботі; він ще не знав, як буде називатися майбутній твір, з чого буде починатися, але... але, розбуджений зустріччю із замком, в якому закінчували реставрацію і збирали матеріали давнього українського мистецтва, щоб згодом відкрити музей-заповідник, схвильований розмовами з директором Львівської картинної галереї Борисом Григоровичем Возницьким — фанатиком музейної справи, людиною, яка, власне, й підняла Олеський замок із румовища, Іваничук уже горів жадобою роботи.

Може, тому йому й не спалося у покої на третьому поверсі, що був заставлений канделябрами, іконами, портретами, зброєю? А може, не спалося через глуху тишу, що обступала його зусібіч, як щойно погасив лампу? А може, у ту ніч приходив до нього Іван Преслужич із своїми задругами Миськом Каленковичем, Олехном Черемоським, Сень-ком Смоленським, Демком Жидівським, Негом Старобродським та іншими сподвижниками, які, ставши колом посеред покою і опершись на пощерблені в січах мечі, скаржилися письменникові, що много було розлито кривавого вина посеред цих старих мурів. "Ой много... ріки цілі. І чи маєш ти, чоловіче, силу і талант, щоб про теє криваве розлиття і про темну ніч, яка після наших битв настала, людям оповісти?"

Ніколи ще Іваничук — скептичний, раціональний, прозаїчний навіть — не почувався таким поетичним, навдивовижу чутливим, сприймаючим, тонким, як у ту першу олеську ніч. Його запекла сльоза, що скотилася з Преслужичевого обличчя, він чув скрегіт зубовний тих воїв, які полягли в січі наприкінці 1432 року, і тепер, через шість століть лежання під фортечним камінням, давали письменникові про себе знати: у темряві, густій, як бузиновий сік, походжали по замкових покоях польські королі Ян III Собеський та Михайло Корибут-Вишневецький, які тут народилися... походжали, оточені придворним почтом, і зизим оком позирали на вчительського сина з-за Коломиї, питаючи: "Що ти тут хочеш писати, вашмосць?"

Іваничук подумки відповідав королям, старостам, князям, воєводам, графам, які протягом століть володіли Олеським замком, що прийшов скидати із замкових воріт щит-вивіску, запопадливо начеплений буржуазними істориками, мовляв, "Олесько — колиска польських королів". Бо як, панове, Олесько може бути "колискою", що вигойдувала гнобителів мого народу, коли ось на цих мурах із стягом руським стоїть Преслужич з полком, а поруч стоїть Михайло Хмель, надвірний сотник пана Яна Даниловича, який володів замком, а ще поруч — син Хмеля — Зіновій-Богдан Хмельницький. Я приїхав в Олесько, панове, скидати з тронів королів і князів".

Коротка літня ніч видалася йому довгою — ледве дочекався світанку. Ще падали роси, ще тумани, переткані передсвітанковою темрявою, низько стелилися над замковими ставами, ще в навколишніх полях спали перепілки, а Роман Іванович уже скрипнув кованими дверима і став на порозі замку, зачумлений думками, видіннями, планами, пережиттям своєї майбутньої книжки.

Сторож замку, старий Василь Гарасимович Ковальчук, мовби давно очікуючи появи Іваничука, щоб погомоніти з ним після самотньої ночі, витюпав із темряви з своєю незарядженою рушницею і спитав:

— Не спалося?

— Ви звідки знаєте? — здивувався письменник.

—— Бо знаю... бо гріх тут спати... проспиш і нічого не будеш знати, що цієї ночі в замку діялося. Щоночі тут щось діється. Ви, напевно, бачили старого Літнинського... того самого, прошу вас, шляхтича Літнинського, який ще в минулому столітті блукав, як привид, по напівзруйнованому замку, длубаючи джаганом стіни і підземелля, розшукуючи королівські скарби.

— Ні, я не вірую у примари старих замків,— відповів, сміючись Іваничук.

— А в що вірите? — сторож пильно вдивлявся йому в обличчя.

— Вірую у народну історію, що не вмирає... вірую у людей, які цей замок по каменю, по цеглині воздвигали. Не для королів.

Потім читачі не один раз запитували, як народжувався роман "Черлсне вино", і письменник, котрий не завжди охоче ділиться творчими секретами, відбувався загальними словами або ж узагалі відмовчувався... відмовчувався, а сам пригадував і першу олеську ніч у замку, і літні ранки та дні, коли з'їдав на сніданок кусень хліба з молоком і, не очікуючи ні автобусів, ні попутних автомашин, ні навіть колгоспних підвід, не вибираючи битих доріг, ішов сьогодні на схід, завтра — на захід, ішов — на південь, на — північ. Шосейні і польові дороги вилися посеред пшениць, впадали в балки, пнулися на горби, що звалися Во-роняками, Воронячими горами; дороги розбігалися вправо-вліво, губилися у селах, звужувалися і ставали стежками в лісах і на луках; він розкошував серед буяння природи, насолоджувався близькістю з деревами, з травами, з водою, з небом; він був приголомшений багатьма історичними пам'ятками, що зустрічалися майже на кожному кроці — інколи йому здавалося, що йде не полями і селами, а ступає по живих і болючих, як рани, що не заживають, скрижалях народної минувшини.

Тут Руссю пахло...

Тут у кожному сліді від кінського копита гніздився переказ, легенда, стара пісня, задума. Лише Пліснесько — чи не найбільше давньоруське городище, яке розкинулося на площі 160 гектарів, чого варте: тут і могутні вали, що подекуди на схилах облицьовані кам'яними плитами; тут сотні стародавніх поховань — розкопаних і ще не досліджених археологами; тут збереглася навіть назва урочища — Кисань, Ки-санька, яке згадується у "Слові о полку Ігоревім"; тут по дебрі Киса-иовій навіть походжають "бусові" пліснеські ворони, про яких теж згадує "Слово", і тому здавалося, що ворони живуть у Вороняках ще 5 давніх княжих часів; тут плуг щовесни виорує череп'я, людські кістки, стріли і списи.

У Підгірцях, у колишньому палаці Ржевуських, письменник ловив себе на тому, що мимохіть прислухався: чи де не свистить панський канчук, чи не плаче зведена кріпачка, чи не стогне сама земля...

У Підлиссі письменник сидів біля дубів Маркіяна Шашкевича і уявляв, як п'ють вони воду з Маркіянової криниці.

У лісах і гаях надибував окопи з недавніх часів Вітчизняної війни; окопи, кулеметні гнізда, бомбові вирви, розщеплені стовбурища дерев — уся земля ще пам'ятала про люті бої з "есесами" дивізії "Галичина", які, присягнувши Гітлерові, "здобували Україну", заливаючи її кров'ю.

У Бузьку, в літописному Бужеську, шукав слідів столиці прадавніх бужан.

У Білому Камені слухав співанки про татарське лихоліття.

У Гаваречині — малому сільці посеред лісів — годинами просиджував біля гончаря, придивляючись, як під умілими руками на крузі викочуються жбани і миски.

Все навкруж дихало красою, роботою людською, творчістю, радістю, історією.

До нього прийшло натхнення.

З інтерв'ю Р. Іваничука кореспондентові львівської газети "Ленінська молодь" (1983):

"Герої майбутньої книжки можуть заговорити будь-де. І, мабуть, це добре. Бо інакше коли б виносив їх? Письменник ніколи не відпочиває, його герої, як примари, скрізь ходять за ним. Якась думка, якась деталь — усе треба запам'ятати чи навіть записати. Часом це трапляється серед ночі. Дуже не хочеться вставати, але мусиш. Отже, робочий стіл письменника — скрізь..."

Було весілля: Роман Іваничук віддавав заміж свою доньку Наталю.

Власне, весілля лише розпочиналося, гості, як завжди, збиралися неквапно, забарилися десь і музики, і Роман Іванович, звісна річ, нервувався. Його стара мама Марія Юріївна — невисока на зріст сива жінка з циганкуватим обличчям, яка до цього часу сиділа на стільці під чистою, як екран, стіною кафе, враз по-молодечому підвелася і перестріла сина серед його біганини.

— Ну, заспокойся, Романе,— промовила лагідно. На зів'ялих губах блимнула добра усмішка.— Все гаразд, сину: столи он накриті, вгинаючись від печеного і вареного, горілка, слава богу, є, гості теж будуть. Музики десь шукають каніфоль, щоб скрипки грали голосніше.

Вона торкнулася обидвома долонями спершу його плечей, потім рук, мовби сповнюючи якийсь тільки їй відомий ритуал, бо заклопотаний Роман Іванович ураз прояснів.

І поцілував маму в руку.

І пішов разом із "молодими" зустрічати гостей.

Я присів поруч Марії Юріївни, з якою був давно знайомий, і спитав, чи її син дотепер, як, > бувало, замолоду, їздить "додому" до Коломиї читати матері щойно написані новели чи розділи з повісті або ж роману.

— Ну, не завжди, може. Але їздить і читає,— жваво відповіла Марія Юріївна.— Бо хто йому правду скаже, як не я? Бо хто обереже його від людського осуду, від покарання славою, від облуди, від самолюбування, на яке ви, письменники, і в тому числі мій Роман, слабуєте... бо хто йому про все це скаже, як не рідна мама?

Вона була для нього мовби народною совістю. Вона була водночас його оборонцем і суддею. Проста жінка, удова по народному вчителю, Марія Юріївна у своєму житті багато настраждалася, знала ціну освіти і книжки.

— А кому, чуєте,— запитувала вона мене того весільного вечора,— кому потрібна брехня у книжці?

— А якби сталося так, що Роман Іванович таки написав би нещирий твір? Усяко в житті трапляється. Письменники теж живі люди і вони, як і всі, можуть помилятися,— говорив я їй... говорив, може, навмисне, викликаючи на відвертість.

— Та як мій Роман може сфальшивити, коли я першою читаю його книжки? —дивувалась.— Як би він подивився мені у вічі?

...Не можу сьогодні твердити, що передаю слово у слово тодішню (пою розмову з Марією Юріївною, зате твердо знаю, що в ту ж хвилину подумалося: "Не штука писати, штука, чоловіче, стояти щоденно і щомиті в кожному слові перед материнським судом".

Розмова з Романом Івановичем на тому ж весіллі (уже гості сиділи підпиті, уже грали музики):

— Я бачив, як ти розмовляв з моєю мамою. Про що? Чи про мене? — допитувався він.

— Про тебе.

Він засміявся сумовито:

— Вона любить про мене говорити, любить похвалитися мною. Л я... а я, відколи почав писати, боюся відповідальності перед нею за своє писання.

Як часом нам бракує відповідальності перед матерями — живими і мертвими.

Чуєте? Відповідальності!

Діялося це понад десять років тому.

Нас, групу поетів і прозаїків, запросили "виступити" в обідню перерву перед робітниками одного з цехів Львівського автобусного заводу. Не знаю, хто ці "виступи" організовував і кому для "галочки" вони знадобилися, бо заледве посадили нас за стіл на відкритому літньому майданчику, як зрозуміли, що ні ми, літератори, ні тим паче робітники від цієї зустрічі не матимемо взаємної користі і добра. Ми почувалися непрошеними гостями, які заважають господарям обідати, а дехто з робітників, смачно жуючи булку й запиваючи її з термоса кавою, споглядав на нас як на потішників вихідного дня, котрі вийшли на сцену, щоб ушкварити веселу гумореску або ж дотепну баєчку і таким способом "виповнити доцільним змістом" обідню перерву.

Одне слово, зустріч не вдалася.

Ми вже виходили з майданчика, коли Романа Івановича, який теж був із нами, несподівано зупинив присадкуватий робітник. Він назвався чи то Василашуком, чи то Васильчаком і, ніяковіючи, засипав Романа Івановича похвалою, як віншувальним зерном, за історичні романи, потім несподівано запропонував для свого улюбленого письменника декілька цікавих, як він сказав, тем, "на які при бажанні можна написати добру річ".

Серед запропонованих тем була також тема про становлення Львівського Успенського братства, про життя і діяльність його організаторів Юрія та Івана Рогатинців, про роль львівського культурного осередку в боротьбі з католицизмом та ополяченням українського населення міста та його околиць.

Можна було посміхнутися з пропозиції слюсаря чи токаря, якому, мабуть, письменницька робота уявлялася надто легкою, мовляв, головне — знайти добру тему; можна було й здивуватися: "Чому про Братство і Рогатинця?"

Іваничук, здається, так і спитав:

— Бо я сам родом із Рогатинщини, звідки також походили брати Рогатинці,— відповів співбесідник.— Це, так би мовити, дається взнаки "вузький патріотизм". А крім того... крім того я думаю собі: є якась закономірність у тому, що коли в нашій історії наступає на народ біда, то не князі, не шляхтичі, не графи висували з-поміж себе оборонців людських, а сам народ вибирав з-поміж простих кращих із кращих. Так було в Олеську, про який ви написали, так було у Львові наприкінці XVI століття, коли годі було терпіти безпросвітну темряву, так було за Хмельницького, так було в 1917 і в 1939 роках, коли західноукраїнським землям принесли волю робітники і селяни, вдягнуті в чер-воноармійські гімнастерки.

— Може, і ваша правда,— сказав задумливо Іваничук.— Може, і ваша правда, ровеснику,— повторив і обняв робітника за плечі.— Може, якраз Рогатинець... і не тільки Рогатинець, увесь Львів середньовічний повинен прийти у мій роман. Може, настала на нього черга?

...Розповідаючи про цей епізод — такий на перший погляд незначний — і разом із тим дуже симптоматичний, хочу признатися по правді, що ні потім, ні тепер не допитувався в Іваничука, чи направду підказана робітником тема запалила його, чи, може, давно носився з нею, виважував її і робітник з автобусного заводу тільки підштовхнув його... підштовхнув і попросив: "Напишіть про Львів"... про Львів середньовічний, правдивий і страшний, ясний і забобонний. Напишіть, товаришу письменник, про сідляра Рогатинця, звичайного, як на сучасне розуміння, робітника, котрий зрозумів пророче: "порятунок руського народу, руського слова в книжці, у науці, в організації братств".

Може, Роман Іванович побачив Львів ще з висоти бойової галереї Олеського замку? Певно, котроїсь ворожбитної ночі прийшли також до письменника львівські братчики — всі оті кравці, шевці, столярі, сідлярі, ковалі, гончарі... прийшли та почали докоряти:

— Ну, досить тобі, ваша милість, спацерувати по королівських покоях. Час, ваша милість, вирушати на Львів. Ми чекаємо.

— Я перечитав про Львів стоси книжок,— розповідає Роман Іванович. — Мені фахівці перекладали уривки з латинської, давньонімецької, я знайомився з фрагментами щоденників чужоземних мандрівників, вивчав хроніки, літописи, старі календарі та адресні книжки, бо романісту треба досконало знати, так би мовити, історичну топографію середньовічного міста, щоб не заблудитися у лабіринті вузьких вулиць: романісту, крім усього іншого, треба наскрізь пропахнути духом епочи, пройнятися тим головним, чим конкретно жили люди в даному МІСЦІ и конкретно-історичний відтинок часу.

Я говорю, мабуть, банальні речі, але тим часом буває сумно, коли /іг хто з так званих історичних белетристів чомусь не знає "конкретики", сподіваючись на власну творчу уяву, яка дуже часто може зрадити. В одному досить грубенькому романі я прочитав, що герой, який брав участь у поході Ігоря на половців, переспав ніч перед битвою у копиці сіна. Це ніби марниця, але читач від душі пореготався: хто ж посеред, дикого половецького степу накосив для давньоруського поета гарбу сіна, висушив його і склав у копицю?

Із усього прочитаного, почутого, побаченого його найбільше колись празила оповідь Івана Андрійовича Михайлюка, немолодої уже людини, письменника і водночас хлібороба, мешканця села Тростянець, що недалеко під Косовом. Доля Івана Андрійовича — це жива історія нашого Покуття. Тільки в чотирнадцять років він навчився читати і писати і, шледве пізнавши грамоту, відчув потяг до літературної творчості. Друкувався у революційних "Вікнах". У тридцятих роках був видавцем і редактором прогресивних журналів "Зеркало" і "Плуг", які виходили в Коломиї. Підтримував творчі зв'язки з Ярославом Таланом, Петром Козланюком, Олександром Гаврилюком.

Ще з юних літ, прочитавши першу книжку, видану у Львові (бо де ще можуть друкуватися книжки?), Михайлюк мріяв побачити це місто. Він уявляв його світлим, піднесеним на горбах, осяяним славою давніх князів, першодрукаря Івана Федорова та культурно-освітньою діяльністю Львівського братства.

На початку травня 1929 року (коли, до речі, тільки-но народився Роман Іваничук) для селянського хлопця з Тростянця трапилася нарешті нагода побувати у Львові: його, здібного поета і прозаїка, редакція "Вікон" запрошувала на першу крайову нараду пролетарських письменників Західної України, на якій, як відомо, було створено революційну літературну організацію "Горно".

Запрошення він одержав, але грошей на поїзд не мав.

І не було "міського" вбрання. І не було черевиків.

Однак Львів манив... манив виром політичної боротьби, літературного життя. Йому гадалося, що Львів стане для нього своєрідним джерелом натхнення для творчості, розширить його горизонти.

І Іван Андрійович, позичивши в товариша вбрання і черевики, пішки *- під самих Карпат добирається до Львова. Ішов, як звичайно, босий (шкода було чужих черевиків), ночував у людських стодолах, годував-ся у бідняцьких родинах.

Боса мандрівка тривала майже тиждень. Місто розчарувало хлопця своєю сірістю, кам'яною неприступністю, чужою мовою; не було тут сліду від "давньої слави". Зате вразили Івана Андрійовича натовпи безробітних... вразила робітнича сила, що нуртувала на кам'яних вулицях і площах старого Львова.

Ми стоїмо у Львові, вдома, на рідній землі. А королі... для короля чи коня осідлали. І вдаримо його батогом.

— Може, був у тому сенс, що Іван Михайлюк ходив до Львова пішки, як на прощу. Мав час подумати, оглянутися, заглибитися у минуле, оцінити сучасне... побачити себе в сучасному,— розмірковує Роман Іванович.— Може, історична романістика — також своєрідна праця... ні, не проща в минуле — це мандрівка в сучасність.

Може, якраз під час цієї мандрівки він став письменником?

Іваничук розмірковує:

—я Добре пам'ятаю, як виник поштовх... як вибухла спонука, потреба написати роман, який тепер називається "Манускрипт з вулиці Руської". Було це рано навесні, коли місто після першого квітневого дощу враз мовби заштрихувалося зеленим туманцем, що розвіювався з набухлих

бруньок та з першої травиці на газонах... коли місто вигрібало із вузьких закутків дворищ ремонтно-будівельне сміття, що призбиралося за зиму... коли місто викидало на тротуари старий мотлох: меблі, ящики, ганчір'я з підвалів, купи іржавого брухту.

Під час такого весняного "порядкування" я цілком випадково потрапив на теперішню вулицю Фрунзе — на одну з характерних для середньовічного Львова вулиць, на якій двом парам коней важко роз'їхатися. Ця вулиця — я потім вияснив — походить з XIV століття і називалася тобі Худоб'ячою. У XV столітті її перейменували на Зарванську, пізніше стала Капітульною, Векслярською, Єврейською, Боїмів.

Та, зрештою, річ не в назві... річ у тому, що біля одного з будинків на тротуарі височіла купа мотлоху, викинутого з пивниці. Тут же стояла кована залізом чорна скриня з напіввідкритим деком... скриня була вщерть набита якимось папером.

Правду кажучи, я відразу звернув увагу на ковану скриню: подібну колись бачив у нашому Музеї етнографії та художніх промислів, датувалася вона, здається, XVI століттям. Я кілька разів пройшовся попри купу сміття, мене таки вабила скриня з папером і книжками. І може бути, що таки наважився б, мов якийсь міняйло з утильсировини, попорпатися у старому папір'ї. У мене вже навіть розпалилася фантазія: я уявив собі у скрині ще невідомі вченим хроніки, акти, наукові трактати, поетичні Ізмарагди — одно слово, манускрипти, у яких записано життя, що минуло триста-чотириста років тому... манускрипти цілі століття лежали, гнили, припадали пилом у глибочезних купецьких підвалах, аж поки не дійшла до них черга. І могло статися, що того дня я таки збагатився б прецікавою знахідкою, якби не стара жінка, що сиділа недалечко на складному стільчику, гріючись проти сонця.

Вона, видно, помітила моє бажання попорпатися у старому мотлосі, бо проскрипіла, як сорока:

— Що, голубчику, хочеш добути карби давних писарів, які списували у свої табули людське добро і зло? А я ось що тобі скажу: добро і зло щурі на січку перетрубили. А втім — пошукай,— дозволила.

Ні, я не став порпатися у підвальному смітті, пройшов мимо, удаючи перед старою, що воно мене менше всього цікавить.

Пройшов мимо...

А надвечір повернувся, щоб таки забрати ковану скриню. Однак по ній не було ні сліду.

Чи шкодую за нею? Не знаю. Може, і справді лежало в ній щось вартісне і цікаве.

Я, однак, знайшов того дня набагато важливіше: думку про старий львівський манускрипт, списаний людським добром і злом.

Коли Іваничуків роман вийшов із друку і розійшовся поміж читачами, історик В. прислав автору цілком серйозного листа, в якому було суцільне здивування: "Я, Романе Івановичу, пильно стежу за науковою періодикою, але, тепер бачу, таки проґавив публікацію про розшуканий нами своєрідний літопис із XVI—XVII ст., написаний львівським братчиком Мацьком Лисим..."

Іваничук зітхнув...

Він роздумує над своєю роботою:

"Може, ніч над галицькою та волинською землею запала не восени 1432 року, коли з воріт Олеського замку були зірвані руські щит і меч, коли Івашко Преслужич програв останню битву... може, це сталося на століття раніше, коли війська Казимира Завойовника, здобувши Львів,

заходилися грабувати і спалювати перед храмами наші книжки... наші пергамени, хронологи, манускрипти?

Було тоді випалювання душ у живих людей, у цілого народу; це /гуже просто — кинути книжку в огонь, а горить, проте, душа; і вигорає душа не в однієї людини і не в одного покоління".

На долотному заводі у Дрогобичі під час читацької конференції, на якій обговорювалися історичні романи "Черлене вино", "Манускрипт з вулиці Руської" та "Вода з каменю", його спитав учорашній, мабуть, десятикласник:

— Ну, гаразд, я розумію письменника, який пише на сучасні теми: він бере своїх героїв, так би мовити, безпосередньо з життя. А як бути і історією? Черпаєте знання з книжок, з архівів?

Іваничук відповів ствердно, а сам думав: "Так, беремо з книжок, з архівів. Та не це головне джерело. Письменник, якщо хоче написати твір, повинен мовби спуститися, зійти в минулі світи, у минулі роки... у тих минулих роках йому належить одомаритися, подружитися з людьми, які колись жили, набутися серед них... серед друзів і ворогів, випити і ними по корчазі вина, повірити в їхніх богів і героїв. І тоді напишеш книжку".

За історією ми часто інколи їздимо чомусь тільки в замки та в палаци, шукаємо її у музеях, а тим часом вона зустрічається нам на кожному кроці. Звичайно, треба ходити по землі уважним, турботливим сином і господарем, а не тимчасовим туристом — тоді вона відкриває свої захоплюючі таємниці.

Втім, захопленість, чар — це буде залежати від того, як хто вміє бачити і відчувати. Ось, приміром, не так давно вздовж вулиці Маяковського прокладали нові чи то електричні, чи то телефонні кабелі, і під час земляних робіт на глибині півтора метра робітники натрапили на рештки дерев'яних труб, які подекуди були з'єднані між собою

спеціальними обручами залізними. Виявилося, що це був стародавній львівський водогін, по якому вода із джерел на Погулянці самопливом потрапляла до міста.

І що цікаво: багато людей, проходило мимо добутих із землі труб і проржавілого залізяччя, навіть не звернувши на них уваги. Вони не мали часу на якісь там довбані в осиковому стволі "рури", вони жили тільки сьогоднішнім днем, сьогоднішніми турботами. І чи можна було їх засуджувати?

Та були й такі, які зупинялися біля цих нічим не примітних дерев'яних водогінних труб, торкалися до них руками... торкалися, власне, до минулого; дехто торкався мовчки, благовійно, дехто сумовито-задумливо, ще хтось уголос нагадав, що прокладання цих "рур" мусили, певно, тримати в таємниці, бо ворог, що траплялося, облягав місто, кожної хвилини міг перекрити подачу води. А ще хтось додав:

— Чи знаєте, що після смерті першодрукаря Івана Федорова опікуном його двох малолітніх дітей був якийсь Юрій-рурмайстер, тобто майстер, який наглядав за міським водогоном? Може, той майстер, який був у дружніх стосунках із Федоровим, якраз оці труби власноручно прокладав?

Роман Іванович слухав, дивувався. Далека минувшина враз ожила, стала близькою і потрібною у сьогоднішньому дні.

— Хіба достеменно знаєш,— скаржиться Роман Івановичі— що тобі в історичному романі про Львов знадобиться — яка деталь, подія, опис місця... Хіба знаєш, яка людина, що направду жила в середньовічному місті, зайде у твій твір, як до своєї хати? Попервах збираєш цеглину до цеглини: а може, знадобиться? Після того, як роман написаний, виявляєш, що не використав і половини припасеного. І мучить тебе зібраний, списаний на картках матеріал. А люди, яких збирався воскресити, стоять у твоїй уяві і докоряють: "Чому забув про нас?"

Дивина,— скажу я тобі,— але оживлені мовби, написані в тому чи іншому романі, люди стають тобі близькими і рідними лише на той час, поки над їх створенням працюєш. Вийде книжка у світ — і вже покликані тобою до життя люди тобі не належать: ти вже не можеш зробити їх кращими або ж гіршими, не можеш відрадити їх від злого або ж навчити добра, тепер вони належать читачеві і критикам.

Зовсім інша річ з людьми, які з тієї чи іншої причини не "увійшли" до роману. Ось, приміром, я сподіваюся, що в "Манускрипті з вулиці Руської" знайду місце показати чи не першого у Львові вчителя першої відомої нам з історичних джерел руської школи, яка існувала при Богоявленській церкі на Галицькому передмісті. Щоправда, архіви не зберегли нам імені Вчителя, але він довго не давав мені спати — настирливий, упертий у своїх діяннях і починаннях, який вірив: руський народ, що стогнав під католиками, треба пробуджувати Словом. Я навіть знав, де стояв будинок цього Вчителя — на території теперішнього скверу, що на перехресті вулиць Івана Франка і Ватутіна. Там височіла й церква. Під час облоги Львова військами Хмельницького біля церкви були поховані загиблі козаки. Наприкінці минулого століття, коли стару церкву розкидали і ліквідували цвинтар, на Личаківське кладовище звідти вивезли не один віз кісток.

Був там прах і мого Вчителя, який чекав свого другого пришестя у моєму романі... він чекав, а руки в мене до нього не дійшли, його мовби одіпхнули Рогатинець та його жона-католичка, пані Абрекова, Лисий Мацько та багато інших людей, котрі понапихалися у роман, як у корчму або ж у храм.

Його одіпхнули, а я не помітив... не мав, мабуть, права помічати, бо роман розвивається за своїми законами.

Тепер Учитель не дає мені спати.

Хто знає, з чого насправді починається історичний роман? Із сотень карточок, дрібно списаних в архівах та бібліотеках? Із внутрішньої потреби письменника? Чи, може, письменника спонукують до роботи час і суспільство? Чи, може, письменник, йдучи, скажімо, міською вуличкою чи стародавнім парком, випадково торкається струни, яка мовби тільки для нього натягнута від дерева до дерева, від каменя до каменя... і тільки він один чує її звучання? Чи, може, на письменницькому столі справді лежить згорток пергамена, лежить вічна таїна, і він силкується пергамен розгладити і прочитати, як це було з Андрієм Чай-ковським?

А може, письменник спотикнеться об зламаний меч і поранить собі душу?

Хто знає, як починається історичний роман?

Якось Іваничук розповідав, що його до глибини душі схвилювало слово "головник", почуте на одній з вулиць "сріблястого масиву" у Шевченківському районі міста Львова. Він забрів туди з простої цікавості після того, коли прочитав у пресі, що львівські архітектори дістали за проектування і забудову "Сріблястого масиву" Шевченківську премію.

Масив — кілька десятків невисоких затишних будинків, облицьованих срібно-сірою цеглою, припав письменникові до душі. Від нього віяло добротністю, спокоєм, будинки не були тільки раціональними сотами для людей, як це інколи вражає в житлових масивах, вони на-правду прикрашали собою і цю околицю Львова, і всю землю. Так здавалося Романові Івановичу.

І раптом він почув, як із недалекого балкона на другому поверсі молода вродлива жінка крикнула своєму синові, що їздив по асфальтовій доріжці на велосипедику:

— Дивися-но мені, далеко від дому не заїжджай, бо тебе голов-ник візьме!

Хто? Хто?

Вона могла сказати "бандит", "розбійник", "збуй", "харциз", "фашист", "хуліган", "злодій" чи якось інакше, а вона, однак, сказала "го-ловник", сказала і зникла з балкона.

Звідки вона знала це прадавнє слово? Принесла його з бойківського чи гуцульського села? Але і там його давно не чути! Чи, може, слово жило тут, на околиці Львова, ще з тих часів, коли писалася "Правда Руська", яка, власне, і називала душогубів "головниками"? Древнє слово жило в цій жінці, вона сама про його давність не знала, аж ось випадково застерегла сина — слово з минувшини, враз оживши, викотилося на асфальтовану доріжку.

— Нічого нема простого в історії...

Ми щойно поховали Ірину Вільде.

Щойно замовкли промови і оркестр, щойно виросла свіжа могила з жовтої піщаної глини... могилу густо встелили вінками та квітами, і здавалося, із-за вінків, із-за горбика землі зараз визирне усміхнена Дарина Дмитрівна і скаже:

— А душно мені і тяжко лежати, хлопці.

З цвинтарних дерев облітало останнє листя; осінь густо притрусила золотистою ковдрою пристановище мертвих, мовби турбуючись про їх спокій, і живі, що розходилися з похорону поміж могилами і алеями Личаківського кладовища, піддавшись настроєві падолиста, жебоніли поміж собою притишено і сумливо.

Ми з Іваничуком, приголомшені смертю Ірини Вільде і вколисані сумним шерехом цвинтарного опалого листя, теж ішли до брами.

— А знаєш,— сказав тоді Роман Іванович,— ми живі, не вельми, з певної причини, розуміється, полюбляємо це місце... та й защо любити кладовище — воно нагадує нам про смерть. Я, однак, особисто вклоняюся мудрості кладовищ, тут мовби розставлені терези, які вимірюють протягом років, десятиліть і століть вартість людського життя. Коли я писав останній свій роман із львівського циклу "Вода з каменю", то часто ходив на кладовище. Ні, звичайно не за мінорним настроєм. Просто я блукав алеями личаківського горба, ущерть перенаселеного і скромними могилками трудового люду, і гробівцями родовитих львівських бюргерів, і розкішними усипальницями графів, єпископів, професорів. Більшість із тих імен, що викарбувані на мармурах і на гранітах, нічого до людей не промовляють... навіть не промовляють до мене, який, так би мовити, у романі "Вода з каменю" склав екзамен із львівського життя початку XIX століття. Більшість імен тих, які потрясали львівським світом сто—сто п'ятдесят років тому, поросли мохом забуття. Сильні світу цього не служили людям, добру, рідній землі... служили переважно цісареві, самі собі, і тому на їхніх могилах ні сльози, ні квіточки, ні спомину, ні зітхання. Ніхто не знає, навіщо вони жили і чи насправді жили?

Роман Іванович замовк. Пожадливо запалив цигарку і додав:

— У тому забутті вирок часу, який виміряє: а що ти, чоловіче, зробив єси для добра людського, для добра землі?

За життя, приміром, дуже мале коло людей оцінювало і розуміло просто-таки революційну діяльність Маркіяна Шашкевича, який підняв із пилу, із потопання погорджене і зневажене рідне слово і підніс його вгору. Виданий "Руською трійцею" альманах "Русалка Дністровая" розійшовся поміж людьми буквально лише в кількох десятках примірників, решта тиражу гнила в цензурних підвалах. Сам Маркіян помер у тяжких злиднях, сліпий і зболений. І всіма забутий.

Та тільки так здавалося, що забутий. Слово, "цвітка дрібная", хоч несміливо, але поступово і вперто пускало коріння, відновлювалося, виростало, множилося, росло.

Тепер же на могилі Маркіяновій ні взимку, ні восени, ні влітку — ніколи не в'януть квіти... якісь проліски, якісь безсмертники... якісь польові блавати.

Може, ці скромні квіти на Маркіяновій могилі збудили в мені образ того мужа, який на поклик Агасфера міг з повним правом сказати:

— Так, я у чорну годину подав страднику чистої води. Я подав. І він ожив...

У 1977 році у єреванському видавництві "Советекан грох" вийшла антологія українського оповідання і новели, присвячена Дням української літератури у Вірменській РСР. У книжці була також надрукована моя новела, власне, самостійний розділ із повісті "Турецький міст" під назвою "Жінка у чорному". У новелі йшлося про молоду вірменську художницю, яка замальовувала до свого блокнота руїни старовинного вірменського монастиря Сурбхач, що на околиці міста Старий Крим.

Не знаю, чи я зумів у новелі передати моє хвилювання від зустрічі з вірменськими старожитностями, чи спрацювала "тематика", близька вірменському читачеві, котрий, як звичайно, дуже чуйно й уважно ставиться до своєї історії, досить того, що я одержав із Вірменії з десяток листів читачів, які дякували "за правдиве слово" про їхній народ.

Серед нових моїх кореспондентів був Рафаел Володимирович Ангаладян — педагог на пенсії, який проживав у Єревані. Він писав, що "маючи вільний час, багато подорожує по Радянському Союзі — по містах, пов'язаних із вірменськими поселеннями". В західних областях України ще не був, але з наукових джерел добре знає, що великі вірменські

колонії існували у Львові, Івано-Франківську, Тисмениці, Кутах та в багатьох інших містах і містечках. Був він і в Криму, у Сурбхачі.

Через рік ми з Рафаелом Володимировичем зустрілися у Львові. Був це старий чоловік із "Зорким" через плече; був це старий чоловік із великою любов'ю у серці до тих країв і земель, які давали в минулому притулок і хліб його співвітчизникам. І треба було бачити, з яким трепетом, душевним хвилюванням, із побожністю він то змальовував, то фотографував, то тремтячими руками вимацував кожен штрих, літеру, заглибину на вірменських пам'ятках у Львові. При цьому мені пояснював:

— Вам видається, може, що старий Рафаел цікавиться лише історією, що перед історією тільки схиляється? Річ, мабуть, не в історії, Романе-джан. Просто ми люди, які себе поважають... люди, які хочуть знати, хто був перед ними... люди, які хочуть знати: що їхні попередники робили, як жили, як воювали, як працювали...

Я збираю колоски з великого снопа... колоски ці, дарма що розсипані скрізь і всюди, непорожні, невиклювані, тугі. Вилущиш із них зерно і засієш поле. Хіба не так? — запитував мене старий вірменин.

Може, історичні романи Романа Іваничука — це снопи колосся, повного незнищених зерен?

Мені сподобалася думка Рафаела Ангаладяна про колоски і сніп. Власне, скоріше зворушила. Адже в нашому літературознавстві, у критиці і навіть у розмовній мові вже прижилася метафора — літературне поле, літературна нива. А на ниві — невсипуща праця.

Романа Іваничука бачу копітким господарем, тямущим і працелюбним працівником на ниві сучасної літератури. Бачу щодня уже багато років підряд. На посаді редактора художньої прози журналу "Жовтень" він з 1963 року. Понад двадцять років. Скільки за цей час перечита-но-перегорнуто сторінок?! Підрахувати годі. Легше назвати імена

письменників, які з його участю, з його благословення ввійшли у сучасну українську літературу. їх буде також довга низка. Чи забуде Дмитро Герасимчук, автор кількох прозових книг, як приніс Іваничукові перші свої новели, з яким хвилюванням чекав його присуду і яку пережив радість, коли почув схвальні слова і обіцянку пропонувати новели молодого автора до друку. А Броніслав Грищук, а Ніна Бічуя, а Левко Різник, а... А недавнє справжнє відкриття Романа Івановича — фотокореспондент Фастівської районної газети Василь Портяк. Іваничук-письменник привабив до себе скромного молодого автора, який потайки писав новели, Іваничук-редактор побачив у ньому талант, підтримав, благословив і підштовхнув до праці на літературній ниві. Сьогодні вже Василь Портяк лауреат премії імені Павла Усенка. За першу книгу новел "Крислачі".

Плекаймо свою ниву, вирощуймо свій сад.